

**Tilvitnanir og skilgreiningar úr
“Skipulag byggðar á Íslandi” (2002)
eftir Trausta Valsson**

Efnisyfirlit:

Formáli 10

Inngangur 11

- 1 Viðfangsefni þessarar bókar 11
- 2 Fræðin um skipulag byggðs umhverfis 18
- 3 Grunnþættirnir í skipulagsfræðunum 21
- 4 Samspil skipulags við náttúrufarsþætti 23
- 5 Mikilvægi hins byggða umhverfis 25
- 6 Hvers vegna kafa þarf niður í rótina 27

**FYRSTA BÓK - Náttúran: Hið mótandi afl
I LANDIÐ – OG ÞAÐ SEM MÓTAR ÞAÐ 31**

- 1 Innri mótunaröflin 31
- 2 Ytri mótunaröflin 33
- 3 Mótun manna, dýra og gróðurs 35
- 4 Stöðugur breytileiki náttúrunnar 37

II LANDIÐ – NYTSEMDIR OG HÆTTUR 39

- 1 Tegundir landgæða 39
- 2 Tegundir náttúrufarsógnanna 42
- 3 Samspil náttúrufarsþáttanna 45

III AÐLÖGUN BYGGÐAR AÐ NÁTTÚRUNNI 49

- 1 Hugmyndafræðin um aðlögun byggðar 49
- 2 Dæmi um góða aðlögun byggðar 51
- 3 Dæmi um slæma aðlögun byggðar 53
- 4 Hvers vegna aðlögun gerist ekki sjálfkrafa 55

ÖNNUR BÓK - Fyrstu skref í byggðarmótun

I GRUNNATRIÐI Í MÓTUN BYGGÐAR 59

- 1 Landshættir sem grunnur mótunar 59
- 2 Atvinnuhættir sem grunnatriði 61
- 3 Eignarhald: Grunnur valdakerfis 63
- 4 Möguleikar í samgöngum 65

II GRUNNÞÆTTIR Í MÓTUN KERFA 67

- 1 Valdakerfin, goðorð og þing 67
- 2 Aðstæður móta kerfi samgangna 69
- 3 Formræn lögmál í mótun byggðanna 71
- 4 Alþingi - Fyrsta skref til heildarstjórnunar 73

III MENNINGARÞÆTTIR Í BYGGÐARMÓTUN 75

- 1 Kerfi kirkjunnar og veraldarvaldsins 75
- 2 Löggjöf sem þáttur í skipulagi lands 77
- 3 Erlendar fyrirmyndir 79

IV GRUNNKERFI BYGGÐAMYNSTURSINS 81

- 1 Kerfi veraldlegrar stjórnarsýslu 81

- 2 Kerfi kirkjunnar 83
- 3 Verslunarkerfi, hafnir 85
- 4 Samgöngukerfin 87
- 5 Menntakerfin í landinu 89

**ÞRIÐJA BÓK - Skipulagsþróun bæja og svæða
I FLOKKUN BYGGÐAR OG TEG.SKIPULAGS 93**

- 1 Frumorsakir þéttbýlismyndunar 93
- 2 Hvers vegna þéttbýlið myndaðist svo seint 96
- 3 Tegundir og stig skipulags 99

II FYRSTU ÞÉTTBÝLISKJARNARNIR 101

- 1 Stórbýli héraðshöfðingja og kirkjuvalds 101
- 2 Verslunar- og útgerðarstaðirnir 103
- 3 Stofnun kaupstaðanna árið 1786 106

III ÞRÓUN Í ÁTT TIL HÖFUÐSTAÐAR 108

- 1 Flutningar á stofnunum til Suðvesturhornsins 108
- 2 Fyrstu skref í skipulagsþróun Reykjavíkur 110
- 3 Rvk eflist sem miðstöð á ýmsum sviðum 112
- 4 Reykjavík fær á sig bæjarbrag 117

IV REYKJAVÍK FRAM AÐ SEINNA STRÍÐI 120

- 1 Bylting í skipulagsmálum í fyrra stríði 120
- 2 Fyrsti skipulagsuppdráttur árið 1927 122
- 3 Þróun hinna ýmsu kerfa í Reykjavík 126
- 4 Áhrif kreppunnar og hernámsins 129

V REYKJAVÍK EFTIR SEINNA STRÍÐ 133

- 1 Uppdrátturinn illræmdi frá 1948 133
- 2 Skipulagsþróunin inn að Elliðaám 138
- 3 Danska skipulagið frá 1965 143
- 4 Starfsemi Þróunarstofnunar 149
- 5 Starfsemi Borgarskipulags 154

VI ÞRÓUN NÁGRANNABYGGÐA RVK 161

- 1 Stofnun nýrra sveitarfélaga um 1950 161
- 2 Þróun Kópavogs og Garðabæjar 164
- 3 Þróun Hafnarfj. og Bessastaðahrepps 166
- 4 Þróun Seltjarnarness og Mosfellsbæjar 168

VII SVÆÐISSKIPUL. HÖFUÐB.SVÆÐISINS 170

- 1 Fyrstu hugmy. og aðstæður á svæðinu 170
- 2 Till. að fyrsta svæðissk. i 1965 og 1972 172
- 3 Svæðisskipulagstillagan frá 1986 176
- 4 Þróun höfuðb.sv. fram að aldamótum 181

VIII ÞRÓUN BYGGÐAKJARNA ÚTI Á LANDI 184

- 1 Bæjamyndun á Vesturl.og Vestfjörðum 184
- 2 Bæjamyndun á Norðurlandi 188
- 3 Bæjamyndun á Austurlandi 191
- 4 Bæjamyndun á Suðurlandi 195

IX ÞRÓUN STÓRRA BÆJA ÚTI Á LANDI 198

- 1 Ísafjörður og nágrenni 198
- 2 Akureyri og nágrenni 200
- 3 Mið-Austurland - Fjölkjarnasvæði 203

X SVÆÐISSKIPULAGSPRÓUN ÚTI Á LANDI 206

- 1 Svæðisskipul. á Vesturl. og Vestfjörðum 206
- 2 Svæðisskipulag á Norðurlandi 212
- 3 Svæðisskipulag á Austurlandi 216
- 4 Svæðisskipulag á Suðurlandi 219

XI SKREF Í ÁTT TIL LANDSHL.SKIPULAGS 223

- 1 Stærri kjördæmi 1959 og landshl.samtök 223
- 2 Frumdrög landshlutaáætlana 225
- 3 Hugmynd að skipul.fyrir Suðvesturland 227

XII SVÆÐISSKIPULAG MIÐHÁLENDISINS 231

- 1 Glíman um stjórnsýslufyrirkomulagið 231
- 2 Rannsóknir, samgöngur og virkjanir 238
- 3 Svæðisskipulagið frá 1999 244
- 4 Átök um skipul.hugmyndir á hálendinu 248

FJÓRÐA BÓK – Þróun kerfa á landsvísu

I SKIPULAG GRUNNKERFA Á LANDSVÍSU 255

- 1 Félagslegu grunnkerfin 255
- 2 Tæknilegu grunnkerfin 257

II GERÐ BYGGÐAÁÆTLANA 263

- 1 Starfsemi Framkvæmdastofnunar 263
- 2 Starfsemi Byggðastofnunar 267

III ÁÆTLANAGERÐ UM NÁTTÚRUVERN 272

- 1 Upphaf hugmynda um náttúruvernd 272
- 2 Sérlæg og þróun náttúruverndarlaganna 278
- 3 Yfirlit um náttúruverndarsvæði á Íslandi 282

IV LANDSÁÆTLANIR UM SJÁLFBÆRNI 287

- 1 Hugmyndafræðin um sjálfbæra þróun 287
- 2 Stefnum. og áætl. ríkisins um sjálfbærni 290

V SAMHÆFING ÁÆTLANA 292

- 1 Skorturinn á samhæfingu 292
- 2 Samhæfing samgönguáætlana 296

VI LANDSSKIPULAG FERÐAÞJÓNUSTU 301

- 1 Stefnumótun fyrir ferðaþjónustuna 301
- 2 Framkvæmdáætl.fyrir stefnumótunina 307

VII RAMMAÁÆTLUN UM ORKUNÝTINGU 312

- 1 Hugmy. að baki rammaáætlunarinnar 312
- 2 Rannsóknir og hlutaverkefni 318
- 3 Tillögur rammaáætlunarinnar 327

VIII ÁÆTLANIR UM NÝTINGU HAFSVÆÐA 331

- 1 Hafsvæði í nágrenni þéttbýlissvæða 331
- 2 Skipulag nýtingar sjávarauðlindanna 337

- 3 Kaplar, efnisvinnsla og olíuleit 341

IX SKREF Í ÁTT TIL LANDSSKIPULAGS 345

- 1 Hugmyndir um framtíðarþróun í landinu 345
- 2 Hugmynd að fyrsta landsskipulaginu 353
- 3 Líklegar framtíðarþróanir 360

FIMMTA BÓK - Þróanir seinni tíma

I HUGMYNDAHRÆRINGAR VIÐ ALDAMÓT 365

- 1 Breytingar á þjóðfélagsgerðinni 365
- 2 Hugmy.fr.móðernismans á undanhaldi 368
- 3 Krafan um lifandi og borgarl. umhverfi 370

II NÝJAR ÞRÓANIR Í AÐFERÐAFRÆÐI 372

- 1 Afneitun forsjarhyggju 372
- 2 Samtenging í fjölfaglega vinnuhópa 374
- 3 Upplýsingatæknin veitir ný tækifæri 376

III NÝJAR GRUNNFORS. VIÐ SKIPULAG 378

- 1 Skipulag: Aðferð til samfélagsl. umbóta 378
- 2 Skipul.aðf. beitt til að mæta m.umh.kr. 380
- 3 Vinna tilað skýra hv.samfél.eru að þróast382

IV REYKJAVÍK Í LOK 20. ALDAR 384

- 1 Fólkið uppgötvar hve skipulag eftirstriðsáranna er slæmt 384
- 2 Lífsstílsbylting meðal unga fólksins 386
- 3 Snúist gegn sýn sveitam. á borgina 388

V RVK VIÐ UPPHAF NÝRRAR ALDAR 390

- 1 Flugvallarmálið opnaði augu manna 390
- 2 Jákvæð en smá skref í skipulaginu 2002 392
- 3 Umræðan um skipul.fyrir kosn. 2002 396
- 4 Mat á stöðunni eftir kosningarnar 2002 398

VI SVEITARFÉLÖGIN Á HÖFUÐBO. SV.400

- 1 Kópavogur og Garðabær 400
- 2 Hafnarfjörður og þróunin til suðurs 403
- 3 Mosfellsbær og þróunin til norðurs 406

VII SKIPUL.MÁL HÖFUÐBO.SV.ÆÐISINS 408

- 1 Svæðisskipulagið 2002 til 2024 408
- 2 Möguleikar á ferskum tókum 412
- 3 Líklegar framtíðarþróanir 414

VIII SKIPUL.ÞRÓUN Á SUÐVESTURLANDI 416

- 1 Þróun Vesturlands og Akraborgar 416
 - 2 Þróun Suðurlands og Árborgar 418
 - 3 Þróun Reykjaness og flugvallarins 421
- Samantekt 426
- Skilgreiningar 478

Tilvitnanir og skilgreiningar:

Formáli 10

"Með þessu riti hefur Trausti Valsson lagt grundvöll að því að við Íslendingar öðlumst meiri yfirsýn yfir þau málefni, sem varða þróun byggðar á Íslandi og skipulag hennar... eiga að gera okkur kleift að brjótast út úr þeim dægursjónarmiðum, sem lengi hafa einkennt umræður um þessi grundvallarmál..." 10
Kópavogi 25. nóvember 2002
Styrmir Gunnarsson

Inngangur 11

1 Viðfangsefni þessarar bókar 11

"Mörgum mun finnast það mikið í lagt að ætla að skrifa bók um skipulag byggðar á Íslandi frá landnámi til líðandi stundar..." 11

"Tilgangurinn er ekki að búa til hefðbundið sagnfræðilegt rit... Viðfangsefni bókarinnar er hinsvegar að skapa sem dýpstán skilning á skipulagi byggðar á Íslandi. Og til þess að ná þeim tilgangi er skynsamlegt að leita langt aftur í tímann..." 11

"Maðurinn, líkt og aðrar lífverur, verður þannig að leita fyrir sér. Þarna er í gangi þróunarferli; „Trial and Error ferli“..." 11

"Þessi saga á Íslandi er býsna heillandi og áhrifamikil... ef maðurinn missté sig í staðarvali; settist t.d. að undir hlíðum eldfjalls eða of nálægt flóðasvæðum við strönd, þámveitti náttúran mannum lexíu og hann tók þeirri kennslu. Þannig lærði maðurinn smám saman að koma sér mjög vel fyrir á Íslandi i, oft að fenginni mjög dýrkeyptri reynslu." 11

"...núttímamaðurinn... hefur verið að gera mikil mistök í staðarvali vegna ónógrar tengingar við hina aldalöngu reynslusögu. Þessi mistök, t.d. í staðsetningu á byggð á snóflóðasvæðum, hafa leitt til skelfilegra slysa..." 12

"...munum við rekja okkur í gegnum reynslusöguna um sambúð manns og lands og þjóðar... einskona námskeið í því og verða læs á hvað það er í náttúrufari sem skiptir máli þegar að skipulagi búsetu í landinu kemur." 12

"Þessi saga ætti einnig að geta verið lærdómsrík dæmisaga fyrir aðrar þjóðir, vegna þess að þetta tungumál og allt mótunarferlið frá fyrstu frumkröftum náttúrunnar er svo skýrt á Íslandi..." 13

"Hitt er svo algengur misskilningur að þetta verkefni; að ákveða framtíð búsetu og byggðs umhverfis, eigi alfarið að vera verkefni skipulagsfræðinga, heldur eiga, þvert á móti, aðilar úr fjölmörgum fræðigreinum að koma að þessu verkefni..." 14

"...er ríkjandi viss misskilningur eða jafnvel fordómar um það hvert sé eðli skipulags... Fyrsta atriðið sem tengist þessum misskilningi er sú skoðun, að það að skipu leggja þýði að með því sé verið að njörva allt fast..." 15

"Annar misskilningur ... er sá að þegar menn ákveði að beita skipulegum vinnubrögðum hljóti það að fela í sér að verið sé að taka ráðin af folk..." 16

"Þriðji misskilningurinn, sem oft er tengdur skipulagi, er að það að beita skipulagi, feli sjálfkrafa í sér að vera ekki opinn gagnvart nýjungum, þ.e.a.s. að með skipulagi verði óhjákvæmilega til reglugerðarumhverfi sem setur hindranir í götu þróunar." 16

2 Fræðin um skipulag byggðs umhverfis 18

"... er það æfagamalt viðfangsefni hvernig maðurinn geti best skipulagt athafnir sínar t.d. veiðar, akuryrkju, flutninga, sem og val á stað til búsetu." 18

"Fram að iðnbyltingunni höfðu flestir búið í sveitum og litlum þorpum, en með

iðnbyltingunni verða til stórar borgir... Það er sameiginlegt einkenni fyrstu iðnborganna; nútímaborganna, að þar er mikið um vandamál..." 19

"Á heilsufarssviðinu voru það einkum læknar sem að sáu hve vandinn var mikill... voru reyndar miklar fræðilegar umbótakenningar um bætur á þessum slæmu frumborgum iðnaðarsamfélagsins" 19

"Hér á Íslandi eignuðumst við boðbera þessara kenninga, Guðmund Hannesson, prófessor í heilsufræðum... Gaf hann út bók um þetta árið 1916 og nefndi Um skipulag bæja." 19

"...fyrstu skipulagslögunum, sem voru samþykkt af Alþingi árið 1921. Var þá skipuð Skipulagsnefnd ríkisins og sátu í henni heilbrigðisprófessorinn, vegamálastjóri og húsameistari ríkisins..." 20

3 Grunnþættirnir í skipulagsfræðunum 21

"...má þar fyrst nefna hin svokölluðu stig skipulags... Víða um heim er til nokkuð sem heitir landsskipulag viðkomandi lands og er ætlað að gefa heildaryfirsýnina... Fyrir ofan heimsálfuskipulagið er síðan í raun, – með ákvæðum frá alheimsráðstefnunum í Stokkhólmi 1972 og í Ríó 1992..." 21

"... stig, er svokallað svæðisskipulagsstig. Það skipulag nær yfir aðalþætti á tilteknu svæði..." 21

"Þá er komið að aðalstiginu í skipulagsmálum, sem heitir reyndar aðalskipulagsstig, og tekur til lögsagnarumdæmis einstakra sveitarfélaga..." 21

"Næsta stig þar fyrir neðan er deiliskipulagsstig, sem fjallar um nánari útfærslu á skipulagi..." 21

"Einnig eru oft búnar til geira- eða séráætlanir um menningarsvæði, ferðamannasvæði, hafnarsvæði og flugvallarsvæði..." 22

"Eitt af því sem nýlega hefur verið að gerast í skipulagsfræðum (skrifað 2002) er að skipulag fjallar nú orðið meira um þróun og endurnýjun í bæjum..." 22

4 Samspil skipulags við náttúrufarsþætti 23

"...beint samspil mannlífs, atvinnulífs og byggða, við náttúruöflin en í flestum öðrum löndum. Þess vegna einkennast skipulagsverkefni á Íslandi meira af því en víðast annarsstaðar, að gera athuganir á náttúrunni þegar í upphafi..." 23

"...er útskýring á íslenskum náttúrufarsþáttum gerður að stórum þætti í bókinni... hentar því vel sem kennslubókarefni um þau nýju fræði um sjálfbærnisáðlögun byggðar að íslensku náttúrufari..." 23

"...fjallar hin Fyrsta bók, sem svo er kölluð í þessu riti, um náttúruna og það mótandi afl sem hún er í allri okkar byggðasögu" 24

"Á Íslandi hefur stundum verið unnið að gerð náttúrufarsúttekta í aðdraganda skipulags... Þannig er t.d. skipulagsvinna er tekur tillit til jarðskjálfta mikilvæg á Suðurlandi..." 24

5 Mikilvægi hins byggða umhverfis 25

"Í árdaga, þegar maðurinn bjó í náttúrunni og lifði af henni, var samhljómurinn við náttúrufarsaðstæður það sem öllu skipti. Þannig var það á Íslandi fyrstu þúsund árin..." 24

"Þegar þessir stóru strúktúrar; borgir, vegakerfi, vatnsveitukerfi og áveitukerfi, eru farnir að myndast er fyrst orðið verulega mikilvægt að skipuleggja..." 24

“Borgvæðingin á Íslandi hefur tekið um 100 ár. Hún byrjaði í lok 19. aldar og var búin að ná 90% í lok þeirra 20ustu...” 26

6 Hvers vegna kafa þarf niður í rótina 27

“Þrátt fyrir hina miklu þekkingu á náttúrfari og náttúrufarshættunum á Íslandi, höfum við í seinni tíð verið að lenda í miklum vandamálum í sambúðinni við landið. Má þar nefna snjóflóð, aurskriður, flóð frá sjó, flóð út frá ám, áhrif jarðskjálfta á byggð o.s.frv., sem án alls efa hefði verið hægt að forðast...” 27

FYRSTA BÓK - Náttúran: Hið mótandi afl

I LANDIÐ – OG ÞAÐ SEM MÓTAR ÞAÐ 31

1 Innri mótunaröflin 31

“Að þekkja þessi öfl hjálpar til við að skilja hver eru megineinkenni lands og landslags hér á landi...” 31

“Sérstök fræðigreinin fjallar um þetta; hvernig er hægt að lesa jarð- og mótunarsöguna úr formum landsins. Heitir hún geomorphology á erlendum tungumálum.” 32

2 Ytri mótunaröflin 33

“Hin ytri mótunaröfl, sem svo eru kölluð; veður, veðrun og rof, eru fyrst og fremst knúin áfram af orku sem kemur frá sólinni...” 33

“Öll þessi fjölbreytni í landslagsformum á Íslandi, hefur nýst landsmönnum ágætlega fyrir ýmsa starfsemi. Víða eru t.d. hafnir auðgerðar, og margar þeirra eru eiginlega náttúrulegar hafnir...” 34

3 Mótun manna, dýra og gróðurs 35

“...yfirbragð sem myndast af búsetunni er nú í dag búið að fá sérstakt heiti; búsetulandslag...” 35

“Sambúð þjóðarinnar við landið hefur verið nokkuð umsvifinga- og áfallasöm í sögunni, ekki síst vegna þess að gróðurþekja þess bar ekki mikinn búsmala...” 35

4 Stöðugur breytileiki náttúrunnar 37

“Tökum dæmið breytingar á veðurfari: Gróðurinn sveiflast t.d. eftir árferði þ.e.a.s. þegar harðnar í ári hörfar gróðurjaðarinn ofan af fjöllunum...” 37

“...hinn jaðarinn; jaðarinn við ströndina, þar sem líka er dýnamík af ýmsu tagi. Þar verða t.d. stundum það mikil sjávarflóð, að þau hafa oft á tíðum hrakið byggðina lengra upp til landsins. Stundum er það sjávarrofið, sem veldur hörmungum er stór svæði sópast á haf út...” 37

“...að jökulárnar munu breytast í bergvatnsár og jökullinn hætta að mala niður bergið undan þunga sínum...” 38

II LANDIÐ – NYTSEMDIR OG HÆTTUR 39

1 Tegundir landgæða 39

“Það sem telst til landgæða er mjög breytilegt frá einum tíma til annars...” 39

“...að kortleggja ýmis þau landgæði sem voru mikilvæg fyrir á tíð, hjálpar til við að draga upp mynd af þeim þáttum sem þá réðu mótun byggðamynstursins.” 39

“Stundum verður skipulagsvinna til þess að ráðist er í samantekt eða nýjar rannsóknir á sviði náttúrufars...” 40

“Fyrsta heilsteypta undirbúningsvinna af þessu tagi var gerð safns korta af náttúrufarsaðstæðum þegar gerð aðalskipulags svæðanna norðan og austan Grafarvogs var undirbúið um 1975.” 40

2 Tegundir náttúrufarsógnna 42

“Nú á tímum þéttbýlis og auðveldra samgangna, þurfum við ekki lengur af knýjandi nauðsyn, að nytja lönd nálægt hinum eldvirku svæðum...” 42

“...Tökum fyrst innri náttúruöflin. Afleiðingar þeirra eru t.d. jarðskjálftarnir... Þá er það einnig eldvirknin sjálf og það sem fylgir henni; hraunflóð, gosaska, stórflóð undan jöklum og eðjuflóð niður fjallshlíðar...” 42

“Mjög auðvelt er að kortleggja svæði þar sem hætta er á að snjóflóð falli, en samt sem áður var það til skamms tíma hundsáð í gerð skipulags...” 44

3 Samspil náttúrufarsþáttanna 45

“Inn í áhættumatið og samandregnar niðurstöður þess, er ekki nægjanlegt að taka bara tjón á mannvirkjunum, heldur verður einnig að taka inn í það félagslega og hagræna tjón sem getur orðið...” 48

III AÐLÖGUN BYGGÐAR AÐ NÁTTÚRUNNI 49

1 Hugmyndafræðin um aðlögun byggðar 49
““Þegar maðurinn fer, t.d. vegna aflvéla, að verða frjalsari í vali sínu á bústað, þá fer hann smám saman að gleyma því að það er mjög mikilvægt að laga byggð að vissum náttúrufars- og stasetningarforsendum.” 49

“...Í nútímanum er svo illa komið að maðurinn hefur mjög glatað tilfinningu sinni fyrir þessu beina sambandi við náttúrufar landsins” 49

“...að það sé rétt fyrsta skref í allri skipulagsvinnu, að átta sig á öllum staðháttum og laga skipulagið síðan að þeim. Einn fremsti hugmyndafræðingur á þessu sviði er Ian McHarg sem skrifaði bókina Design with Nature.” 49

“Í verkfræðinni fjalla fræðin um aðlögun mest um jarðfræðilega þætti svo sem áhrif mannvirkja á vatnafar og að þess sé gætt að berggrunnur eða jarðlög þoli viðkomandi álag...” 50

2 Dæmi um góða aðlögun byggðar 51

“Dæmi um gott val á staðsetningu fyrir stórbýli er val Ingólfs Arnarsonar á Reykjavík. Til að undirbyggja staðarvalið sendi Ingólfur þræla sína Vífil og Karla í þriggja ára könnunarferð...” 51

3 Dæmi um slæma aðlögun byggðar 53

“Stærstu mistökin, sem landnámsmennirnir gerðu í hinu nýja landi, var að setjast að á of miklu láglandi fyrir opnu hafi, t.d. á Reykjanesskaganum, að setjast að undir hlíðum eldfjalla, sem og að fara of langt upp til hálendisins með búsetu. Norðmennirnir þekktu ekki þær hættur sem þessu tengdust...” 53

“Á fyrstu öldum landnámsins var allmikil byggð í Þjórsárdal, rétt við Hekfurætur, en þegar risagos varð í fjallinu árið 1104 fylgdi því svo mikil gjóska að svæðið grófust undir margra metra þykku öskuog vikurlagi. Er þetta sambærilegt við það þegar bæirnir Pompei og Herculeum grófust í mjög miklu gosi...” 53

4 Hvers vegna aðlögun gerist ekki sjálfkrafa 55

“Við verkefnið að laga byggð að staðháttum eru til ýmis nytsamleg vísindi. Má þar t.d. nefna jarðfræði, eldfjallafræði, gróðurfræði og vatnafræði...” 55

“Margir náttúruvísindamenn lögðu fram mikla vinnu á 20. öldinni við að túlka og skilgreina þá náttúrufarsþætti sem hafa verið byggð hvað skeinuhættastir á Íslandi. Einn þessara manna var Sigurður Þórarinsson jarðfræðingur...” 55

ÖNNUR BÓK - Fyrstu skref í byggðarmótun

I GRUNNATRIÐI Í MÓTUN BYGGÐAR 59

1 Landshættir sem grunnur mótunar 59

“Grundvallaratriði í sambandi við mótun fyrsta byggðamynstursins er að í upphafi höfðu landsmenn góðan bátafloata og voru miklir sjómenn. Einnig hafði það áhrif að búsmali var ekki mikill, því landnámsmennirnir gátu ekki

tekið mikinn búsmala með sér við flutninginn til landsins. Fyrstu landnámsmennirnir urðu því að lifa af því sem sjórin og landið gaf...” 59

“Hitasveiflur hafa gengið yfir jörðina og ísaldarjökklar komið og farið. Þetta olli fyrrum ekki verulegum vandamálum, fólk færði sig einfaldlega til...” 60

2 Atvinnuhættir sem grunnatriði 61

“Þar, eins og sýnt er á korti á bls. 66. Útgerð báta og saltfiskverkun ýtti undir þéttbýlismyndun, og þegar skútuútgerðin hefst á 19. öld kemst aukin hraði á þróunina. Þá þurfti betri hafnir, og þar sem slíkt aðstaða bauðst, eins og t.d. í Hafnarfirði, Reykjavík, Flatey, Ísafirði og Seyðisfirði, tóku sjávarþorpín að vaxa...” 61

“Garðrækt barst til landsins á 18. öld og auðveldaði það jarðnæðislitlu fólki að komast af í hinum litlu sjávarþorpum. Vegna fiskreita og kálgarða varð byggðin hinsvegar mjög gísín...” 61

“Þegar fram í sótti og hestvagnar og bílar koma til sögunnar, jukust flutningar með landbúnaðarvörur til þéttbýlisins og skapaði það forsendur fyrir því að fólkinu gæti fjölgað þar enn frekar...” 61

“...ríkir í upphafi byggðarmynstur strandbyggðar. Með aukinni kvikfjárrækt og samgöngubótum inn til landsins, færast byggðarmynstrið í átt til byggðarmynsturs innlanda. Þegar svo fiskveiðarnar aukast snýst stefnan við og fólk fer á ný að flytja sig að ströndinni.” 61

“...ef veðurfar fer hlýnandi munu kuldi og snjór ekki halda byggðinni úti við ströndina, eins og nú er, heldur verður alveg eins auðvelt að búa og ferðast inn til landsins, jafnvel á hálendinu. Ef hlýnar verulega mun hálendið gróa upp

sjálfkrafa og verða álíka til búsetu, samgangna og ræktunar og jósku heiðarnar nú.” 62

“Ef menn taka spárnar um hlýnun alvarlega, hefur það t.d. þær afleiðingar að óskynsamlegt er og óþarft að reyna að rækta upp hálendið nú við nær ófær veðurskilyrði, heldur er rétt að bíða um stund og þá muni náttúran að mestu sjá um verkið sjálf...” 62

3 Eignarhald: Grunnur valdakerfis 63

“Þegar fram í sækir eflast bæði kirkja og konungsvald af jarðeignum, en vegna þess hve landið er stórt og íbúarnir fáir, varð landverð aldrei mjög hátt á Íslandi...” 63

“Landnámsmennirnir munu jafnvel hafa séð fyrir sér að landnám þeirra gæti orði grunnur að smárikjum, líkum þeim og voru í Noregi á þessum tíma. Þetta gekk í aðalatriðum eftir og urðu landnámsmennirnir sumir að eins konar smákóngum, sem úthlutuðu góðu búsetulandi til ættmenna sinna...” 63

“Skálholt varð brátt ríkt af jörðum og ítökum. Höfðu Skálholtsbiskupar einnig forgöngu um útgerð verslunarskipa...” 64

“...sundurlyndi var of mikið meðal héraðshöfðingja, og byggðir það dreifðar, að enginn einn þeirra gat náð yfirhöndinni og gert sig að konungi landsins. Það er inn í þetta tómarúm í valdakerfi sem Noregskonungar seilast til valda á 13. öld.” 64

4 Möguleikar í samgöngum 65

“...atriði sem hafði grundvallaráhrif á hvernig byggð og byggðarmynstur mótuðust í tímans rás á Íslandi. Eru þetta þeir möguleikar í samgöngum sem gáfust á hverjum tíma...” 65

“...Vegabæturnar voru margs konar. Í úfnum hraunum var hraunhraukum velt ofan í gjótur og í víðfeðmum mýrum var torfi hlaðið upp í svokallaðar torfbrýr...” 66

“Víða voru ár miklir tálmar og kom hið opinbera þar fljótlega upp lögferjum og kláfum til að auðvelda þvertengingar.” 66

II GRUNNPÆTTIR Í MÓTUN KERFA 67

1 Valdakerfin, goðorð og þing 67

“Hérna í fyrsta undirkaflanum verður rakið hvernig valdakerfin, goðorð og þing, verða upphafið að mótun stjórnkerfiseininga sýslna og prófastsdæma...” 67

2 Aðstæður móta kerfi samgangna 69

“...samgöngumátum er mjög mismunandi. Meðan hestskeifan var ókomin til landsins, og litlar vegabætur höfðu verið gerðar, voru samgöngur á sjó miklu auðveldari, sérstaklega inni á fjörðum og flóum.” 69

“Samgönguæðar á landi lágu oft meðfram sjó, upp með ám og meðfram vötnum. Þá þurfti síður að fara í gegnum heimalönd og nytjalönd heimaríkra bænda, og reyndar eru samgönguæðarnar margar hverjar líka fyrir ofan byggðina, þ.e. í hálendisbrúninni...” 69

“Tálmar í samgöngum voru miklir. Sérstaklega voru það stórflyótin, fjallgarðar, firðir, úfin hraun og skógar. Með því að kortleggja þessa tálma er hægt að fá mikinn skilning á því hvað það var sem mótaði kerfi samgangnanna, hvar samgönguleiðirnar lágu...” 70

3 Formræn lögmál í mótun byggðanna 71

“Þrjú formræn lögmál: Byggðasvæði þarf að hafa þéttleika hringsins... að hafa skýra miðju, og samgöngustraumar þurfa helst að geta legið um þessa miðju, eða nálægt henni. Oft verða til sterkar byggðamiðjur nálægt krossgötum, sem oft eru nálægt miðju hringlaga svæða.” 71

“Ýmis lönd hafa tekið róttæk skref í þá átt að búa til nýjar höfuðborgir nálægt landfræðilegri miðju og má þar nefna Madrid á Spáni,

Brasilíuborg í miðju Brasilíu og Mexikóborg í miðri Mexikó. Stórt vandamál í nútímaskipulagi er að lögmál hringsins hafa verið hundsúð og t.d. teygist byggðin á höfuðborgarsvæðinu út í ýmsa skanka...” 71

4 Alþingi - Fyrsta skref til heildarstjórnunar 73

“Samkvæmt miðlægnislögmálinu, myndast stjórnarsýslumiðstöðvar eða höfuðborgir mjög oft í miðju landsvæða. Þetta gat ekki gerst á Íslandi vegna þess að miðja landsins var óbyggileg...” 73

“Ef þinginu hefði verið valinn staður t.d. við innanverðan Faxaflóa, í tengslum við fiskimið, heilsárssamgöngur á sjó og gott og gjöfult undirlendi, sem hefðu getað fullnægt framfærslumöguleikum borgarana, þá er líklegt að þar hefði risið upp byggð í kringum þingstaðinn...” 73

“Raunsæið vantaði hjá sumum af þessum rómantíkerum og þeir áttuðu sig ekki á því hversu gölluð staðsetning Þingvallar var fyrir endurreisn Alþingis...” 74

“En það var Jón Sigurðsson sem var raunsæismaðurinn og hafði hann mikil áhrif á að endurreist Alþingi skyldi staðsett í Reykjavík, sem var lokahnykkurinn í því, að Reykjavík yrði framtíðarhöfuðborg. Jón svaraði rómantíkerunum á þann veg að það væri á okkar valdi að gera Reykjavík íslenska.” 74

III MENNINGARPÆTTIR Í BYGGÐARMÓTUN 75

1 Kerfi kirkjunnar og veraldarvaldsins 75

“Segja má, að uppbygging biskupsstólanna í Skálholti og á Hólum og síðan stigskipt valdboð þaðan niður til prófasta, presta og djákna, hafi verið upphafið á menningarlegri ummótun þjóðveldisins yfir til valds sem er stjórnað miðlægt.” 75

“Eins var hið þróaða stjórnýslufyrirkomulag, sem Noregskonungar komu á, nauðsynlegt til þess að strúktúrera þjóðfélagið...” 76

2 Löggjöf sem þáttur í skipulagi lands 77

“Löggjafarþing var sett á Alþingi á Þingvöllum 930 og töluverður hluti löggjafarinnar sem þar fór fram, fjallaði um landnýtingu, grasnytjar, upprekstur o.s.frv... Á þennan hátt var, með löggjöfinni, verið að leggja grunn að landnýtingarskipulagi landsins...” 77

“...er t.d. í Réttarbót Eiríks Magnússonar frá 1294, fyrsta ákvæðið um vegagerðartilskipun: „Skylt er bóndum að gera vegi ... eftir ráði sýslumanna og lögmanna.“ 77

3 Erlendar fyrirmyndir 79

“Yfirráð Danakonunga leiða smám saman til þess að dönsku áhrifin eflast. Þetta var einkum á Suður- og Vesturlandi þar sem öflugustu stjórnstöðvar danska valdsins og öflugustu verslunarstöðvarnar voru...” 80

“Hvalveiðar stunduðu þeir hinsvegar fyrst á Vestfjörðum, en síðar einnig á Austfjörðum. Með þessu urðu til „norskir bæir“ í þessum landshlutum, t.d. vegna þess að Norðmennirnir fluttu húsín gjarnan með sér til landsins. Austur- og Norðurland bera því meiri einkenni af norskum áhrifum heldur en Suður- og Vesturlandið.” 80

IV GRUNNKERFI BYGGÐAMYNSTURSINS 81

1 Kerfi veraldlegrar stjórnýslu 81

“Embætti landfógeta var stofnað 1683 en þekktastur landfógeti var fyrsti íslenski landfógetinn Skúli Magnússon, sem gekkst fyrir því að Innréttungarnar voru reistar 1752.” 81

“... Áskell (Einarsson) telur einnig að niðurlagning amtanna, sem voru nokkurskonar landshlutastjórnir, hafi orðið til þess að styrkja Reykjavíkurlandið og veikja landsbygðina...” 82

2 Kerfi kirkjunnar 83

“Þegar fram í sótti sá kirkjan mikið um menntunina í landinu og voru margir kirkjustaðir og klaustur lærdómssetur, en fyrst og fremst voru það náttúrulega biskupsstólarnir tveir sem voru aðal lærdómssetrin.” 83

“Mikil breyting verður á valdastöðu kirkjunnar þegar kaþólska kirkjan fellur og sú evangelíska tekur við 1550. Þetta leiddi jafnframt til frekari samfléttunar veraldlega valdsins; konungvaldsins, við kirkjuvaldið...” 83

3 Verslunarkerfi, hafnir 85

“Þessar fiskveiðar leiddu því til þess að hafnir efldust á þessum stöðum og urðu þær þá margar um leið verslunarhafnir; og hafnir til útflutnings á fiski, og þá að sjálfsögðu um leið til innflutnings á vöru...” 85

“...á þessum útflutningsstöðum afurðanna þótti skynsamlegt að vera með útgerð líka. Þannig varð þetta kerfi verslunarstaða að nokkru leyti grunnur að sjávarþorpakerfinu á landinu.” 86

“...löngu búnir að sjá að grunnforsenda þess að efla byggð væri að efla kjarna þar sem sérhæfing gæti átt sér stað. Var því árið 1786 gefin út tilskipun um fækkun þeirra staða, þar sem versla mátti, í sex aðal verslunarstaði.” 86

“Smám saman fór markaðurinn fyrir íslenskar sjávarafurðir í Evrópu að aukast vegna stækkunar borga sem varð í kjölfar iðnvæðingarinnar... til uppbyggingar skútuflota á seinni hluta 19. aldar. Og þá fyrst var myndun bæjanna í landinu komin á skrið.” 86

4 Samgöngukerfin 87

“Hluti af samgöngukerfinu á landi voru allfjölfarnar leiðir um hálendið.” 87

“Þegar hálendið tók að blása upp að ráði, var þar ekki lengur nóg um bithaga, og eftir stóð grýttur sandur sem var torfær...” 87

“...árið 1776 er gefin út svokölluð Reskript, þar sem allnákvæmlega er lýst hvernig gera skuli vegi, brýr og ferjur. Þetta er sama árið og reglubundnum póst- og farþegaflutningum er komið á til Íslands...” 87

“Samgöngukerfi landsins í lok 19. aldar var raunverulega fyrst og fremst strandskipaferðir með gufuskípum, sem að hluta til voru póstskipin...” 87

“...með vegalögunum 1894 að vegum var skipt í flutningabrautir, þjóðvegi og fjallvegi, sem kosta skyldi af landssjóði, og sýsluvegi og hreppavegi, sem kosta skyldi af sýslum og hreppum...” 88

“Þessir vegaspottar og þessar brýr voru forsenda fyrir því að koma verulegu magni af landbúnaðarvörum til þéttbýlisstaðanna...” 88

5 Menntakerfin í landinu 89

“...reknir tveir prestaskólar, þ.e. á Hólum og í Skálholti. Þeir sem vildu læra lög og önnur veraldleg fræði eftir 1736, fóru til þess erlendis, flestir til Kaupmannahafnar, enda var Kaupmannahöfn höfuðborg Íslands...” 89

“Reykjavík eflist sem aðsetur mennta og skóla á 19. öld, með stofnun Lærða skólans 1846, Prestaskólans 1847, Læknaskólans 1876 og Lagaskólans 1908. Árið 1911 var þessum skólum síðan steypt saman í einn skóla, Háskóla Íslands.” 89

“Það var vegna neikvæðra áhrifa iðnbyltingarinnar á umhverfi í borgum, og vegna vilja til þess efla menntun í sveitum, að fljótlega kom upp sú stefna að gera marga af þessum skólum að sveitamiðstöðvum.” 90

ÞRIÐJA BÓK – Skipulagspr. bæja og svæða I FLOKKUN BYGGÐAR OG TEG.SKIPULAGS 93

1 Frumorsakir þéttbýlismyndunar 93

“I Yfirvald af einhverju tagi kemur sér fyrir... og úr verður borg. II Landbúnaður nær háu þróunarstig. Vegna þessa verður til ýmis úrvinnsluiðnaður og verslun með afurðirnar...III Fiskveiðar leiða til borgarmyndunar... IV Iðnaður af einhverri gerð verður til: 1 Frumiðnaður, t.d. saltvinnsla, málmvinnsla, kolavinnsla. 2 Úrvinnsluiðnaður einhverra vissrar iðnframleiðslutegunda, t.d. trjá- og járnvöruíðnaður. 3 Þjónustuiðnaður: a) Þjónusta við atvinnuvegi, þar sem t.d. járnsmiðir, vélsmiðir... b) Þjónusta við búsetu... t.d. húsasmíðir, matvælaíðnaður fyrir dagvöru o.s.frv. V Menning, t.d. menntasetur og háskólaborgir. VI Afþreying. Þar eru t.d. borgir á borð við Blackpool...” 93

“Hinn kerfislegi grundvöllur, sem getur leitt til stórra trúarbragðamiðstöðva, var semsagt ekki orðinn til á fyrstu öldum Íslandsbyggðar...” 93

“Akuryrkjubýli geta staðið nokkuð þétt og jafnvel myndað eins konar þorp, þar sem akrarnir liggja útfrá því eins og stjarna. Á Íslandi er aðeins eitt slíkt þorp til og það er í Þykkvabænum. Virðist þetta vera vegna frjósemi landsins...” 94

“...tækni gat aukið frjósemi landsins, eins og t.d. áveitur, þar sem áburðarefni dreifast með vatninu, og síðan er það plógurinn, sem að losar um og veltir við jarðveginum, færir næringarefni upp á yfirborðið og eykur vöxtinn.” 94

“... þriðju tegund þéttbýlis, en það er það þéttbýli sem verður til vegna fiskveiða...” 94

“... ekki að verða í fiskveiðum fyrr en markaður hefur opnast fyrir fiskafurðirnar í útlöndum.

Eftir að Björgvin var orðin höfuðborg Íslands beindist verslun með fisk þangað einkum þar hún var og ein af þeim borgum þar sem Hansasambandið hafði útibú.” 94

“...íslenskir embættismenn, með Skúla Magnússon í fylkingarbrjósti, taka sig til og búa til hugmynd um fyrsta verksmiðjuþorpið á Íslandi, í kringum fyrirtæki sem kallaðist Innréttingarnar.” 95

“Móðuharðindin og mikil kuldaár um 1800, sem og siglingateppan vegan Napóleonsstyrjaldanna, sem lokaði mörkuðum, voru meðal þess sem gerðu þessar tilraunir til atvinnusköpunar svona erfiðar.” 95

“Skútuöldin hefst um miðja öldina í Flatey í Breiðafirði og í Reykjavík 1866. Nútímaleg íslensk þéttbýlismyndun var nú hafin...” 95

2 Hvers vegna þéttbýlið myndaðist svo seint 96

“Lítum nú fyrst á hvers vegna ekki mynduðust verulegir stjórnsýslubæir hér á Íslandi...” 96

1. aðstæður þannig að landið skiptist niður í mjög sterkt afmarkaðar landfræðilegar einingar.
2. byggðin aðeins nánast eins og kragi í kringum landið. Oft var hún einnig bundin við láglandi í fjörðum, með fjallgarða á báðar hliðar.
3. hér var sjálfsþurftarbúskapur að mestu ráðandi. Menn voru lítið upp á hverja aðra komnir og umframframleiðslan var það lítil.
4. stjórnsýslu- og framkvæmdastarfsemi, ... var of dreifð.
5. Smábátaútgerð... áttu menn ekki þilskipin til að sækja dýpra.
6. Hvað varðar stærstu landbúnaðar-svæðin var aðstöðuleysið til hafnargerðar þó enn verra... þau voru ýmist djúpt inni í grunnum fjarðarbotnum, eða við hafnlausu

strönd... Samverkun hafnar og sterks baklands var því óviðá möguleg.

7. tregðulögmál innan samfélags bænda, – sem að vildi ekki missa starfskraftinn... landbúnaðurinn var enn á þessum tíma geysi vinnuafsfrekur, því hann var lítt tæknivæddur.
8. nokkuð stór menningarþorp... lenda í miklum mótbyr þegar kaþólskan er slegin af á Íslandi 1550 og hurfu þá reyndar flestir klausturstaðirnir úr sögunni...” 96-98

3 Tegundir og stig skipulags 99

“Helstu tegundir skipulags í hinum víðari skilningi eru hinsvegar stjórnkerfisskipulag, efnahagslegt skipulag, atvinnuvegaskipulag, tæknilegt skipulag og kerfa- eða þéttbýlisskipulag.” 99

“Viss tegund af efnahags- eða verslunarskipulagi verður til með skipulagi dönsku konunganna á verslun og viðskiptum.” 99

“Víkjum nú að þeim stigum skipulags sem mótast af stjórnkerfisskipulagi hvers tíma. Löngum hafa stjórnkerfisstigin verið þrjú, þ.e. ömt, sýslur og hreppar, og síðan náttúrulega konungsvaldið úti í Danmörku.” 99

II FYRSTU ÞÉTTBÝLISKJARNARNIR 101

1 Stórbýli héraðshöfðingja og kirkjuvalds 101

“...verður rakið hvernig fyrstu vísar þéttbýlis í sveitahéruðum landsins urðu til...” 101

“Þegar kemur fram á Sturlungaöld eru orðin til nokkur herveldi, sem svo má kalla, í landinu. Það voru Sturlungar, Haukdælir, Ásbirningar og fleirri... og þeir gátu byggt upp menningarmiðstöð á bæjum sínum eða einhvers staðar í sínu umdæmi. Af þessum stöðvum má nefna Haukadal, Odda og Reykholt...” 101

2 Verslunar- og útgerðarstaðirnir 103

“Hverjir verslunarstaðirnir eru á hverjum tíma, gefur okkur mynd af því hvar útflutningsframleiðsla varð til í landinu...” 103

“Aðalhafnirnar, sem að Skúli leggur til að skyldu ákveðnar, eru Reykjavík, Grundarfjörður, Dýrafjörður, Akureyri og Reyðarfjörður. Eru þetta nánast sömu staðir og Landsnefndin leggur til...” 105

“Nánast allir verslunarstaðir Landsnefndanna og Skúla hafa reynst skynsamlega valdir... Dirfskan í þessum tillögum verður t.d. ljós af því að Reykjavík er áætluð aðalhöfn fyrir allt Suðurlandið þrátt fyrir að þar væru allar ár ennþá óbrúaðar...” 105

3 Stofnun kaupstaðanna árið 1786 106

“...hafði Skúli Magnússon gert tillögur um breytingar á skipulagi verslunarinnar, sem m.a. fólst í því að fækka verslunarhöfnum. Þetta var að sumu leyti vegna þess að svo mikið hallæri var í landinu, að finna varð ódýrar leiðir í verslunarrekstri, en um leið bjó að baki sú hugmynd, að þá mundi vera frekar möguleiki á því að ýta undir stofnun fárra en nokkuð öflugra kaupstaða, staða sem gætu einnig staðið undir annarri atvinnuþróun.” 106

“Fjölmargt var fyrirskipað í lögum til styrkingar þessara kaupstaða: ... ókeypis leyfi til atvinnureksturs og ókeypis byggingarlóðir, ásamt byggingarstyrk. Og landið undir kaupstaðina var keypt fyrir konungsfé. Einnig hlutu borgarar undanþágu frá opinberum skatti í 20 ár, en guldu þó til kaupstaðarins sjálfs, – og borgurum sem ráku verslun í löglegum kaupstað voru veitt réttindi til að versla í öðrum höfnum innan sama kaupsvæðis.” 106

III ÞRÓUN Í ÁTT TIL HÖFUÐSTAÐAR 108

1 Flutningar á stofnunum til SV-hornsins 108

“Áhugi stjórnvalda á að efla þjónustu og stjórnarsýslu á Íslandi um miðja 18. öld, birtist m.a. í byggingu glæsilegra steinhúsa fyrir embættin...” 108

“Bessastaðastofa reis á Bessastöðum á árunum 1761 til 1766 og skömmu eftir það tók stiftamtmaður upp búsetu þar, en hafði áður búið í Kaupmannahöfn.” 108

“Glæsilegt steinhús fyrir landfógetann var reist í Viðey á árunum 1752 til ’54, og Skúli réði mestu um það að Reykjavík var valin sem staður fyrir fyrirtæki Innréttinganna.” 108

“Þá var reist glæsilegt steinhús á Nesi á Seltjarnarnesinu á árunum 1761 til ’65, sem embættissetur fyrir nýskipaðan landlækni Bjarna Pálsson...” 108

“Það sem réði þó hvað mestu um viðgang Suðvesturhornsins og Innesja... var ákvörðun Landsnefndarinnar síðari, um að flytja biskupsstól og skóla frá Skálholti til Reykjavíkur. Dómkirkja var reist í Reykjavík í kjölfarið og Skálholtsskólinn var endurreistur á Hólavelli. Þá var ákveðið að Alþingi skyldi flutt til Reykjavíkur og var það haldið þar í tvö ár áður en það var lagt af árið 1800.” 108

“...færslan á stofnununum til Reykjavíkur fer í flestum tilvikum fram í tveimur skrefum. Fyrst eru þær fluttar í nágrennið og nokkru síðar inn til sjálfs bæjarins. Ástæðan fyrir þessu er m.a. sú að á þessum tímum voru það miklir fjárhagslegir erfiðleikar, að konungsvaldinu þótt skynsamlegt að sjá embættunum fyrir góðum bújörðum, til að tekjur búsins hjálpuðu til við að reka þessar nýju embættisstofnanir.” 108

“Frá Akureyri, sem og á öðrum stærri stöðum, lá síðan leið þessa fólks, eða afkomenda þeirra, oft áfram, sem næsta skref, til Reykjavíkur. Sem sagt; staður eins og Akureyri

hélt íbúatölunni að hluta til vegna stöðugs aðstæmyis úr nágrenninu, þannig að líkja mætti við tunnu sem bæði flæðir í og úr.” 109

2 Fyrstu skref í skipulagsþr. Reykjavíkur 110

1. Ingólfur Arnarson, hafi lagt fyrstu línuna í framtíðarskipulagi höfuðborgar landsins með sjávargötu sinni.
2. Skúli Magnússon og félagar velja síðan þessa jörð, – sem nú var orðin konungsjörð, – sem stað fyrir Innréttingarnar.
3. ... opinberar stofnanir flytjast hingað. Myndarlegt tugthús er reist árið 1760 fyrir austan Læk.
4. Stuttu fyrir aldamótin 1800 voru embætti landfógeta og Landsyfírrétturinn (forveri Hæstaréttar) flutt hingað.
5. Eftir að bærinn fær réttindi sem kaupstaður kemur hingað brátt fjöldi kaupskipa. Fyrst í stað fór verslunin mest fram í skipunum úti á legunni. 110-111

3 Rvk eflist sem miðst. á ýmsum sviðum 112

6. um 1800, – eru það miklar hörmungar sem ganga yfir landið, að það varð að grípa til uppstokkana.
7. Endurreisn Alþingis í Reykjavík.
8. Flutningur Lærða skólans frá Bessastöðum til Reykjavíkur.
9. Embættismennirnir... fluttust hver af öðrum inn til bæjarins; stiftamtmaður, landfógeti, yfirdómarar, landlæknir og lyfsali.
10. Ýmis starfsemi fluttist með þessum embættismönnum inn til Reykjavíkur, t.d. jarðarbókarsjóðurinn með landfógetanum, en hann var undanfari landssjóðs.
11. Börðust Reykvíkingar lengi fyrir því að komast inn í Brunabótafélag dönsku kaupstaðanna.

12. Konungurinn afsalaði sér einveldinu 1848 og var þá stofnað þjóðþing í Danmörku.
13. Rýmkun prentfrelsis 1874 leiddi m.a. til stofnunar tveggja reykviskra blaða, Þjóðólfs og Lanzblaðsins.
14. Útgerð og sjávarfang jókst stöðugt og Reykjavík eflidist þar öðrum stöðum meira.
15. Árið 1876 var föstum strandsiglingum komið á með styrk frá landssjóði.
16. Hluti af sjálfstæðisbaráttunni, að reyna að ná selstöðu-kverkatökunum úr höndum valdamikilla danskra kaupmanna og byggja frjáls vöruviðskipti upp í Reykjavík.
17. Árið 1888 er svo sú þýðingarmikla breyting gerð, að strand- og millilandasiglingum er beint til Reykjavíkur.
18. Barist er fyrir því að gera Reykjavík að miðstöð flutninga á sjó, er einnig barist fyrir því að koma upp landssamgöngum í landinu, og þá einkum út frá Reykjavík til nágrannasveitanna.
19. Merkur áfangi í samgöngusögu innanverðs Faxaflóa er tilkoma siglinga lítilla gufuskipa, til að þjóna þessu svæði og tengja saman byggðirnar.
20. Með tilkomu heildverslunar í Reykjavík í upphafi 20. aldar, að lokaskrefinu í þróun nútímalegs verslunarkerfis er náð.
21. Mjög stórt skref í því að ná versluninni í eigin hendur var stofnun Eimskipafélagsins 1912.
22. Mikilvæg skref í framfarapróuninni, voru stofnun Íslandsbanka 1904 og símsambandið við útlönd 1906. 112-116

4 Reykjavík fær á sig bæjarbrag 117

“Stækkun bæjarsamfélagsins í lok 19. aldarinnar leiddi því til þess að útvega varð

sífelld meiri tún og ræktunarlönd. Varð Reykjavík eitt mesta landbúnaðar- og garðyrkjustæði á landinu...” 117

“Þörfin fyrir nýbýli, til að framleiða matvöru fyrir bæjarbúa, varð til þess að það var komið á útteilingu á svokölluðum erfðafestulöndum á vegum bæjarins. Þetta leiddi líka til þess að bæjarstjórnin keypti flestallar jarðir í nágrenni bæjarins...” 117

ÞRÓUN UMHVERFISMÁLA Í RVK:

1. Samkvæmt lögreglusamþykkt 1890 átti bæjarstjórn að sjá um hreinsun kamra en það varð ekki úr því vegna mótmæla túneigenda.
 2. Dæmi um hversu óþrifaleg Reykjavík var um aldamótin, var að slátrun fór mest fram utanhúss...
 3. 1902 sem að fyrsta holræsið var lagt í Reykjavík en það var í Ægisgötuna.
 4. Það sem telja má til frumskrefa til myndunar tæknikerfa bæja, svo sem lögn vatnsveitu 1909...
 5. ... og gasveitu 1910.
 6. Aukageta í Gasstöðinni heilmikið af tjöru, og með að blanda henni saman við möl... gátu farið að leggja á malbik á göturnar í miðbænum
- A. Gufuvaltari, sem sléttaði bikið, kom til bæjarins árið 1912.
- B. Á sama tíma hefst bygging steinsteypra húsa í bænum.
- C. Bæjarsími var lagður með línunum í þéttum röðum á símastaurum.
- D. Eftir 1915 hélst íbúafjölgunin nokkuð jöfn eða um 1000 íbúar á ári. Það er skemmtileg tilviljun, að íbúatala bæjarins í þúsundum, fylgdi nokkurn veginn alveg síðari lið ártalsins allt fram til um 1945...
- E. Símanotkun varð algeng en símalínurnar voru ekki enn grafnar í jörð.

- F. Nú var einnig hin skammvinna öld hestvagnanna.
- G. Á veturna var á stundum allnokkur sleðaumferð um göturnar. Sérstaklega þegar ís var tekinn af Tjörninni. 117-119

IV REYKJAVÍK FRAM AÐ SEINNA STRÍÐI 120

1 Bylting í skipulagsmálum í fyrra stríði 120
“Árið 1915 má með sannri telja upphafsár markvissrar skipulagssumræðu í Reykjavík. Um vorið var stórbruni í miðbænum. Þar brunnu 12 nálæg timburhús...” 120

“Þá skrifaði Guðmundur Hannesson læknir, fyrsta íslenska ritið um byggingaog skipulagsmál, sem birtist á næsta ári. Rit það varð undirstaða að frumvarpi til laga um skipulag 1917...” 120

“Stjórnun landnotkunar fór að verða vart í skipulaginu 1927, en löngu síðar fór „dauðhreinsunin“ út í öfgar og til urðu lífvana svefnhverfi.” 121

2 Fyrsti skipulagsuppdráttur árið 1927 122

“Megineinkenni uppdráttarinnar er að lítill greinarmunur er gerður á umferðargötum og húsagötum. Gert er ráð fyrir húsaröðum meðfram flestum götum. Veldur þetta því að víða er nú ónæði af umferð í gamla bænum...” 122

“Á nýrri svæðum var líka allmikið um villuhverfi. Það voru stakstæðar íbúðahúsaraðir.” 122

“Mikilvægasta atriðið var að höfnin var að komast í gagnið, sem leiddi til þess að ýmis útvegs- og verslunarfyrirtæki leituðu enn frekar niður í Kvosina....” 122

3 Þróun hinna ýmsu kerfa í Reykjavík 126

“Fáum mun vera það ljóst, hversu hin ýmsu tækniherfa borga ráð miklu um hvernig borgir skipuleggjast...” 126

“Barátta Guðmundar (Björnssonar) leiddi síðan til þess að ráðist var í lagningu vatnsveitunnar 1909. Annað stórt heilbrigðismál var að leggja holræsi í götur.” 126

“Rafvæðing í bænum byrjaði með litlum steinolíumótorum sem framleiddu rafmagn hjá nokkrum fyrirtækjum, en það dróst vegna heimsstyrjaldarinnar og vegna þess að ákvörðunin um að gasvæða bæinn, í stað þess að rafvæða hann, hafði verið tekin.” 126

“Fyrsta rafvirkjunin á vegum Reykjavíkur var reist við Elliðaárnar 1921...” 126

“Notkun á rafmagninu jókst hröðum skrefum og voru þess vegna vatnsréttindi keypt í Soginu...” 127

“Lagningu Laugaveitunnar var lokið 1930 og voru það 70 hús sem fengu þá heitt vatn á Skólavörðuholti.” 127

“...átti að hefja verkið skall seinni heimsstyrjöldin á og olli það miklum töfum. En hinn 1. desember 1943 var fyrsta húsið hins vegar tengt” 127

“Bílaöld hefst á Íslandi árið 1913 er tveir Vestur-Íslendingar komu með nýja Fordbifreið til Reykjavíkur. Áður, eða 1904, hafði einn tilraunabíll komið hingað.” 127

“Með þessari þróun var komin til Íslands þetta fyrirbæri; bílvæðing í borgum, sem hefur allar götur síðan verið eitt mesta og erfiðasta viðfangsefni í skipulagsmálum.” 128

“Bílarnir eru háværir og mengandi, þannig að til varð í skipulagsfræðum sú stefna að draga byggðina inn í byggingarreitina og hafa þá

frekar grænar spildur meðfram umferðargötunum...” 128

“Árið 1931 var því stofnað hlutafélagið Strætisvagnar Reykjavíkur. Vorið eftir eignaðist félagið sex vagna og komið var á föstum ferðum samkvæmt ákveðnu strætisvagnakerfi...” 128

“Önnur kerfi byggðust upp í bænum, t.d. félagsleg kerfi; leikvalla, dagheimila, skóla og útivistarsvæða. Það kerfi sem kemur hvað mest inn í skipulag bæja er einmitt skipulag útivistarsvæðanna...” 128

4 Áhrif kreppunnar og hernámsins 129

“Helstu afleiðingar kreppunnar í byggðarmálum voru m.a. þau, að fólk hélt áfram að gera sig tiltölulega ánægt með lélegt húsnæði og að áætlun skipulagsins frá 1927 um að flest timburhús í gamla vestur- og austurbænum skyldu hverfa, komst lítt til framkvæmda. Húsaverndunarmenn samtímans eiga því kreppunni töluvert að þakka.” 129

“Kom þá fljótlega í ljós að á Skólavörðuhæðinni var allsendis ónógt svæði fyrir háskólabbyggð, enda var fljótlega farið að huga að háskólahverfi á Melunum.” 129

“Litlaus steinhús risu upp úr holtum og melum og lífvana form fúnkisstílsins einkenndu nýju hverfin. Opinberar byggingar var reynt að hafa sem stærstar og sumar þeirra voru æði drungalegar eins og Landssímastöðin, Arnarhvoll, Austurbæjarskólinn og Hafnarhúsið.” 129

“...varð róttæk breyting einn morgunn í maí 1940. Landið var hernumið og breskt hernámlið steig á land í Reykjavík. Í einni svipan risu upp tjaldbúðir hermanna um allan bæ.” 129

“Þegar heimsstyrjöldinni lauk og herinn hvarf á braut voru margir af herskálunum teknir til íbúðar...” 132

“Herskálarnir töldust flestir til heilsuspillandi húsnæðis...” 132

“Herskálarnir stóðu í vegi fyrir því að svæðin sem þeir stóðu á byggðust og eru húsín því nýrri á þeim svæðum en umhverfis þau í dag.” 132

V REYKJAVÍK EFTIR SEINNA STRÍÐ 133

1 Upplýsingurinn illræmði frá 1948 133

“Árið 1948 var gerður upplýsingur af þessu svæði öllu. Þó hann sé mjög einfaldur í sniðum, og þótt hann hafi ekki fengið formlega samþykkt í bæjarstjórn, þá koma hér fram öll meginatriði þeirra heimsmyndar, sem nú var orðin ríkjandi í Reykjavík.” 133

“Hérna eru t.d. teknar upp allar helstu tískur í skipulagsmálum Evrópu og Ameríku...” 134

“Fyrsta og stærsta einkenni upplýsingarinnar er að öll norðurströnd nassins frá Gróttu og inn í botn Elliðaavogs er tekin frá fyrir iðnað. Á ekki einu einasta svæði er þar sýnt grænt svæði eða íbúðarsvæði, sem tengist ströndinni beint.” 136

“Annað megininkenni upplýsingarinnar er að nú er umferðargötum í fyrsta skipti skipt í þrjá flokka eftir umferðarhlutverki....” 136

“Þriðja megininkennið á upplýsingunum er allskýr skipting landnotkunar á milli athafna; iðnaðar, íbúðar, stofnana og miðbæjarstarfsemi. Þessi aðgreining (e zoning) átti upphaf í óþrífalegum borgum frumíðnbyltingar, en studdist við mun minni rök í borg, sem að nú var óðum að hitaveituvæðast.” 136

“Fjórdða megininkennið eru geysilega stór græn svæði í austurhluta borgarinnar...” 136

“...var hinsvegar fyrst byggt nánast eins og í beinu framhaldi af gamla bænum innan Hringbrautar, og hugmyndin um aðgreind gervitunglahverfi (e. satellite neighborhoods), var ekki enn komin til framkvæmda. Þannig er t.d. skipulögð hin þokkalegasta byggð á Melunum og Högunum, í Hlíðahverfi og í Holtum...” 136

“Allt sem minnti á fyrri fátækt og erfiðleika, eins og t.d. litlu timburhúsin í bænum, var litið hornauga...” 137

“Samkvæmt þessari stemningu meðal bæjarbúa, voru t.d. gerðir skipulagsupplýsingar af miðbænum, sem miðuðu að því að rífa og afmá flestar gamlar byggingar aðrar en Dómkirkjuna og Alþingishúsið og nokkur önnur steinhús.” 137

“...átti t.d. að rífa gamla Menntaskólann og reisa þar steinsteypubákn í fúnkísstíl og allur miðbærinn átti að verða reglustrikuð samhrúgun steinsteypuhalla. Til allrar guðs lukku var okkur þó forðað frá þessari ógæfu.” 137

2 Skipulagsþróunin inn að Elliðaáam 138

“Þegar fyrir stríð voru smáir byggðarkjarnar farnir að myndast austur á nesinu, t.d. inn við Klepp...” 138

“Þessi litlu þorp; sveitaþorp, langt utan byggðarinnar, eru m.a. komin til vegna þess að fyrir á öldinni þurfti að framleiða geysilegt magn matvæla hér á Innnesjum, þ.e.a.s. á meðan að ónógar vegatengingar voru komnar út á land til landbúnaðarhéraðanna. Þegar herinn kemur verður til mjög aukin þörf fyrir nýjar landbúnaðarafurðir, einkum kjúklinga, egg og svínakjöt...” 138

“Garðborgastefnan hélt síðan áfram í skipulagsfræðum, t.d. með Corbusier, þar sem að þetta var kallað fylgihnattaskipulag...” 138

“...Í stríðslok, þ.e.a.s. hér hafði orðið um 700% aukning á stærð bæjarins. Á sama tíma fjölgaði íbúum Reykjavíkur úr 47.000 í 78.000 sem er um 139 70% aukning. Tífaldaðist þannig landsvæði á hvern Reykvíking, og er varla til skýrari mælikvarði á þessa geysilegu útpenslu byggðarinnar, sem síðan tók að kalla á enn meiri framkvæmdir í gatnakerfi og loks hraðbrautarlagningu um borgina. Þó þetta væru að mestu velmegunarár, var hin öra útpensla geysilega dýr fyrir bæjarfélagið.” 139

“Skipulagið frá 1957 teygist austur fyrir Elliðaánnar. Þar er sömu stefnu haldið áfram: Ártúnshöfðinn og norðurhlíð Grafarvogsins eru gerð að iðnaðarsvæði...” 142

“Þetta var þannig orðað í blaðagrein: „Smáskammtaskipulaginu og því ósamræmi milli einstakra bæjarhluta og hverfa, sem skapaðist við það að hvert hverfi eða brot úr hverfi verði skipulagt fyrir sig án nægilegrar hliðsjónar af heildinni.“” 142

“Þetta hefur líka mótaðast af því að fagmennirnir hafa lært í mjög mismunandi löndum, og hafa því flutt mismunandi stílhugmyndir með sér heim til Íslands. Því er það svo, þó að hér sé að mestu leyti um módernískar og ansi einhæfar byggingar að ræða, þá valda þessi mismunandi erlendu áhrif, og hinir mismunandi tímar sem einstakir hverfishlutar eru byggðir á, því að það er verulegra líflegra yfirbragð yfir þessum úthverfum, heldur en jafnan er t.d. í Skandinavíu...” 142

3 Danska skipulagið frá 1965 143

“Þegar kom fram undir 1960 fór að verða ljóst að rammi skipulagsins var enn sprunginn.” 143

“...verið sammála um að eðlilegasta skipulagsstefnan væri suðurstefnan...”

“...Brátt kom þó í ljós mikil tregða á samstarfi í hinum sveitarfélögum vegna smákóngasjónarmiða. Þau voru ekki reiðubúin að stíga það sameiningarskref sem nauðsynlegt var, til að vinna að sameiginlegri uppbyggingu á svæðinu.” 143

“Annar valkostur í stefnu byggðarinnar var upp á Úlfarsfellssvæði. Það sem stóð í vegi fyrir henni voru mjög stórkallalegar hafnarhugmyndir...” 144

“Þá var aðeins eftir þriðji og lakasti valkosturinn, sem var að fara með íbúðarbyggðina upp á heiðar. En Danirnir virtust hafa undarlegt dálæti á þessum flötu heiðum... og lokaðir fyrir náttúrufegurðinni á láglendum strandsvæðunum við Sundin.” 144

“Annað meginatriði í skipulaginu; flugvallarmálin, fór einnig í handaskolum.” 144

“Á skipulagsuppdráttum Dananna eru sýndar geysilega breiðar akbrautir; hraðbrautir, um borgina. Miklabraut er t.d. sýnd átta akreina og eru þar að auki sýnd níu brúagatnamót á henni.” 144

“Erfitt er að gera sér fulla grein fyrir þeirri eyðileggingu sem hefði orðið í gamla bænum ef hugmyndum aðalskipulagsins frá 1965 hefði verið fylgt eftir að fullu...” 144

“Vegna þessarar dreifingar hefur ekki orðið til sá verslunarmiðbær í Reykjavík, sem hefði þurft að verða, og verður því fólk nú að fara um borgarlandið þvert og endilangt í bílnum sínum þegar það er að versla.” 145

“Sem betur fer tókst að forða frá mestu skemmdarverkunum á umhverfi og gamalli

byggð, ekki síst fyrir hugsjónastarf Þorsteins Gunnarssonar og Harðar Ágústssonar.” 148

“Sú vakning sem varð í verndunar- og náttúrufríðunarmálum upp úr 1965 má rekja til hippahreyfingarinnar. Þessi hreyfing breytti viðhorfum okkar til fjölmargra mála, svo sem stóriðju, hraðbrauta fyrir einkabíla og síðan steinsteypubáknanna sem flestum þótti alveg sjálfsögð fyrir þennan tíma.” 148

4 Starfsemi Þróunarstofnunar 149

“Ástæður þess að Þróunarstofnun var komið á fót voru einkum þrjár: Fyrirsjáanlegur skortur á íbúðarsvæðum eftir 1980, breytt viðhorf til skipulags og endurvakning eldri hugmyndar um stofnun sem sæi um framkvæmd skipulagsáætla.” 149

“Þegar skipulagið 1965 var gert, héldu menn að ekki myndi þurfa að sinna aðalskipulagi frekar nokkra næstu áratugi...” 149

“Sá stórkostlegi galli fylgdi því enn sem fyrr skipulagsstarfinu, að ekki var unnið sameiginlega að skipulagshugmyndum fyrir allt höfuðborgarsvæðið...” 152

“Annar galli sem stofnunin undi illa var að Vesturlandsvegur skyldi liggja þrisvar yfir Korpu... Þróunarstofnun bauð upp á þann möguleika að nýr Vesturlandsvegur lægi frá Kleppi á brú yfir Elliðaárvog og þaðan um Gufunes og Geldinganes og með annarrri brú yfir á Álfsnes...” 152

“Eitt af merkilegustu verkefnum Þróunarstofnunar var átak í umhverfismálum... Var þá gerð Áætlun um umhverfi og útivist, sem síðar fékk nafnið Græna byltingin.” 153

5 Starfsemi Borgarskipulags 154

“...komist fljótt í framkvæmd ef Sjálfstæðismenn hefðu verið áfram við völd. Stærst þessara verkefna voru: 1.

endurbýggingaráform við Skúlagötu, 2. verslunaruppbygging í nýja miðbænum og 3. ný íbúðarhverfi við Grafarvog. Öll þessi mál stöðvuðust hins vegar vegna nýrrar skipulagsstefnu vinstri flokkanna...” 154

“...óánægja með stórmarkaðaþróunina. Færð voru rök fyrir því að það væri ómögulegt að standa gegn þessari þróun, því að stórmarkaðirnir byðu lægra vöruverð. En vissulega fylgja þessu verslunarfyrikomulagi margir skipulagsgallar, svo sem aukin bílaumferð, dauði hverfaverslunar og oft ljótara umhverfi.” 158

“Þegar svo vinstri flokkarnir komust aftur til valda 1994, settu þeir inn í sínar skipulagstillögur stórskiphöfn í Eiðsvíkinni, og stækkuðu iðnaðarsvæði í suðurhlíðum Geldinganesins og hófu þar grjótnám.” 159

“Eiðsvíkurhafnar- og Geldinganesmálið kom síðan aftur upp fyrir kosningarnar vorið 2002.” 160

“Fyrsta umhverfisáætlunin sem var gerð af þessu tagi var Græna byltingin 1974, en síðan komu önnur sveitarfélög í kjölfarið. Eftir Ríoráðstefnuna 1992 var ríkjum heims ætlað að láta vinna umhverfisáætlanir...” 160

VI ÞRÓUN NÁGRANNABYGGÐA RVK 161

1 Stofnun nýrra sveitarfélaga um 1950 161

“Fremst á nesinu, þar sem nú er Seltjarnarnesbær, var allnokkur byggð sjávarútvegsbýla... en hinsvegar aðeins tvö lögbýli á því svæði þar sem Kópavogur er nú...” 162

“...Seltjarnarneshreppi var skipt í tvennt og nýtt hreppsfélag; Kópavogur, stofnað...” 163

“...fer sveitabúskapur að færast í aukana í Mosfellssveit, og nokkurt þéttbýli að myndast við skólann við Varmá... Næsti hreppur fyrir

norðan var Kjalarneshreppur. Náði hann frá Leiruvogi að hreppsmörkum við Kjósarhrepp.” 163

“Kjósarhreppur er stundum talinn til höfuðborgarsvæðisins enda hafa höfuðborgarþéttir þar nokkurt athvarf. Þar eru mikil sumarþéttir...” 163

“Sá hreppur sem liggur til suðurs frá höfuðborgarsvæðinu er Vatnsleysustrandarhreppur...” 163

2 Þróun Kópavogs og Garðabæjar 164

“Hin aukna bílaeign og bættir vegir út frá Reykjavík gerðu þetta mögulegt og höfðu byggðarsvæðin t.d. í Kópavogi, ýmsa kosti fyrir þá sem ætluðu að vera með einhvers konar smábúskap eða garðrækt...” 164

“Á þessum tíma hafði Reykjavík tekið þá stefnu að bjóða ekki stórar lóðir lengur, vegna þess að það gekk hratt á byggingarlandið. En margir hafa hinsvegar bent á það, að með því hröktust margir bestu skattgreiðendurnir í burtu...” 165

“...að þessi skipulagsstefna sé upphafið að þeirri pólitísku þróun að nágrennasveitarfélögin, sem áður voru sveitarfélög fátækra, urðu sveitarfélög efnafólks, en Reykjavík hinsvegar efnaminni miðað við það sem áður var.” 165

3 Þróun Hafnarfj. og Bessastaðahrepps 166

“...voru Hafnarfjörður, Bessastaðahreppur og Garðabær hluti af sama forna sveitarfélaginu; Álftaneshreppi...” 166

“Á þessum tíma (um 1870) voru 50-100 lítil för gerð út frá Álftanesi. Ofveiði á grunnslóð og síðan tilkoma veiða ensku togaranna á Faxaflóa 1895, leiddi til þess að mikið dró úr fiskgengd á grunni. Á sama tíma fer þörf fyrir landbúnaðarvörur vaxandi vegna

aukinnar byggðar í Reykjavík, þannig að Álftanesið breyttist á fyrsta áratug 20. aldar úr þéttari útvegsbyggð í blómlegt landbúnaðarsvæði. En með þessu fækkaði íbúunum úr um 600 í 300. Vegabætur úr Reykjavík í Hafnarfjörð urðu til að gera þessa landbúnaðarþróun auðveldari...” 166

“Hafnarfjörður fékk kaupstaðarréttindi 1908. Upp úr aldamótunum kemst af stað mikil togaraútgerð í Hafnarfirði og naut staðurinn þar enn hinna góðu hafnarskilyrða...” 166

4 Þróun Seltjarnarness og Mosfellsbæjar 168

“Hin tvö nágrennasveitarfélög Reykjavíkur; Seltjarnarnesbær og Mosfellsbær, hafa þá sérstöðu að þau standa nokkuð stök hvað skipulagshagsmuni varðar...” 168

“Um 1955 fer veruleg íbúðarbyggð að rísa á Seljarnarnesi, enda lóðir eftirsóttar...” 168

“Mosfellsbær er að uppruna alfarið sveitahérað...” 168

“Skipulagið í Mosfellssveit líður mjög fyrir það að Vesturlandsvegurinn liggur í gegnum endilanga byggðina. Er það skortur á framsýni skipulagsyfirvalda og vegagerðar, að leggja ekki féð sem fór í dýra tilfærslu á þeim vegi, frekar í að búa til tengingu yfir Álfsnesið frá Geldinganesinu.” 169

VII SVÆÐISSKIPUL. HÖFUÐB.SVÆÐISINS 170

1 Fyrstu hugmy. og aðstæður á svæðinu 170

“Möguleg byggðasvæði á höfuðborgarsvæðinu eru óvenjulega skýrt afmörkuð af náttúrufarsþáttum... Hefði það átt að ýta undir hugmyndir um framtíðarnýtingu þessa lands...” 170

“...þegar loks var hafist handa um þetta, hafði höfuðborgarsvæðið verið hlutað niður í átta bæjar- og sveitarfélög, sem gerði tilraunir um svæðisskipulag miklu erfiðari.” 170

“Í skipulagi Þróunarstofnunar 1977 var loks farið að vinna eftir þessum mikilvægu samgöngureglum, t.d. með að færa Vesturlandsveg út á Geldinganes og Álfsnes, en sá vegur er nefndur Sundabraut í dag. Til að vinna áfram í að flytja umferð út fyrir byggðina, setti stofnunin fram hugmyndina að Ofanbyggðarvegi...” 170

“Líklega væri þó best að stefna að því, að til verði einhvers konar yfirborgarstjórn fyrir svæðið...” 171

2 Till. að fyrsta svæðissk. i 1965 og 1972 172

“...hugmynd að svæðisskipulagsupprætti fyrir höfuðborgarsvæðið... Í upphafi var starf samvinnunefndarinnar um svæðisskipulagið óformlegt, en 1964 fékkst, í nýjum skipulagslögum, lagaheimild...” 172

“Með samanburði á þessum tveimur svæðisskipulagsuppráttum frá 1965 og 1972 er nokkuð hægt að átta sig á þróun skipulagshugmynda...” 172

3 Svæðisskipulagstillagan frá 1986 176

“...bak við svæðisskipulag á Íslandi er ekkert það stjórnarsýslustig, sem sjálfkrafa gæti tryggt að við skipulagið verði staðið og farið eftir þeim áætlunum sem í skipulaginu hafa verið gerðar.” 176

“...mikil vonbrigði að ekki tókst að fá neins konar samþykkt á svæðisskipulags-hugmyndunum, – hvorki 1965 né 1973...” 176

“...1980 réðust samtökin í það stóra verkefni að stofna Skipulagsstofu höfuðborgar-svæðisins...” 178

“Þegar Sjálfstæðismenn ná aftur völdum 1982, kom fljótlega upp sú staða að borgin vildi lítið ganga inn í þá vinnu og þær tillögur, sem

Skipulagsstofan var þá þegar farin að móta...” 178

“Á þessum tíma var ekki komin upp sérstök umræða á ný um flugvallarsvæðið, þannig að Reykjavík staðfesti deiliskipulag fyrir flugvallarsvæðið 1986...” 180

“...Eitt af mestu ágreiningsmálunum var hins vegar málefni Fossvogsbrautar... Hún hafði lítið umferðargildi fyrir Kópavog. Kópavogur neitaði því að sýna þessa braut í aðalskipulagi sínu.” 180

“Skipulagsstjórn ríkisins hafði áhyggjur af þessu máli og 1989 fékk hún Háskóla Íslands til að gera úttekt á málinu...” 180

“...skýrslan kom út 1990 og varð þá til nokkur sátt um að leggja þetta ágreiningsmál til hliðar, fresta því...” 180

4 Þróun höfuðb.sv. fram að aldamótum 181

“Miðþyngdarpunkturinn hér um slóðir byrjaði að sjálfsgöðu í Kvosinni og færðist síðan smám saman austur eftir nesinu. En þegar byggðin tók að þróast í suðursveitarfélögunum; Kópavogi, Garðabæ, Bessastaðahreppi og Hafnarfirði, tók ferill þessa þyngdarpunkts að sveigja suður á bóginn...” 181

“Öfugt við það sem var 1973 lögðust sveitarstjórnirnar ekki á móti staðfestingu og haustið 2002 var skipulagið komið inn á borð til ráðherra.” 182

“Einnig gerðist það á miðjum vinnslutíma skipulagsins, að flugvallarmálið blossaði upp. Þetta tafði skipulagsvinnuna ” i, en allra verst var þó að ekki varð nein niðurstaða í því máli.” 183

“... haustið 2000 kom fram fyrsta tillaga að þekkingarþorpi á höfuðborgarsvæðinu.

Stúdentar við Háskóla Íslands gerðu þær tillögur...” 183

VIII ÞRÓUN BYGGÐAKJARNA ÚTI Á LANDI 184

1 Bæjamyndun á Vesturl.og Vestfjörðum 184

“... Vesturland var upphafssvæði þéttbýlis-myndunar er tengdist sjávarútvegi...” 184

“Þegar kemur fram undir aldamótin 1900, tekur Ísafjörður forustuna á Vestfjörðum, en á Snæfellsnesi hafði útgerðarstöðunum fækkað í þrjá og voru þeir nú Hellissandur, Ólafsvík og Stykkishólmur...” 184

“...Hið mikla útflutningsmagn frá Ísafirði byggðist því á fiskveiðihæðinni, sem og á hinum mikla aðflutningi af fiski til Ísafjarðar úr Djúpinu...” 185

“... Tryggvi Gunnarsson, sem var mikill raunsæismaður, tók að sér forustuna gegn löggildingum á þinginu... Þetta andóf Tryggva dugði þó ekki nema takmarkað, því að þingmennirnir höfðu ekki þá sömu skynsemi til að bera og landsnefndirnar áður, að hafa hemil á fjölgun kaupþúna og kaupstaða...” 185

“Ýmis tæknileg atriði, önnur en váttryggingarnar, skiptu máli í sambandi við fjölgun hafna, – t.d. voru vandkvæði með sóttvarnareftirlit og tollgæslu.” 186

“...hvalveiðistöðvar á mörgum stöðum á Vestfjörðum, og á Austfjörðum einnig. Þar voru Norðmenn mest að verki.” 187

“Stærsta hvalveiðistöðin var Sólbakki, þar sem að nú heitir Flateyri, við Önundarfjörð...” 187

“Hagnaður af hvalveiðunum var mjög mikill og er áætlað að hreinn ágóði af þeim hafi numið um tvöföldum tekjum Landssjóðs á þessu hvalveiðitímabili. Til hvalverkunar fluttu Norðmennirnir vinnlustöðvar með sér til landsins. Í þeim voru gufubræðslur og

hvalveiðibátarnir voru einnig gufuknúnir. Allmörg húsa hvalveiðistöðvanna voru einnig flutt inn frá Noregi...” 187

“Þessi vélvædda starfsemi var mikill skóli fyrir Íslendinga...” 187

2 Bæjamyndun á Norðurlandi 188

“...var það síldin sem varð til þess að útvegsbæir mynduðust á Norðurlandi. Reyndar var það á Austfjörðum sem að síldveiðarnar hófust fyrst, eða á miðri 19. öld. Fyrstu síldveiðiútgerðarmennirnir voru norskir kaupmenn...” 188

“Þeir staðir sem hafa þrífist best áfram, eru þeir staðir sem eru um leið miðstöðvar í landbúnaðarhæruðum...” 189

3 Bæjamyndun á Austurlandi 191

“...Austurland var að mestu skorið af frá öðrum hlutum landsins hvað landsamgöngur varðaði, nema þá helst til Norðausturlands.” 191

“Sókn Færeyinga á Austfjarðamið jókst eftir að þeir tóku að hrekjast af heimamiðum vegna ásóknar breskra togara. Og um aldamótin 1900 var um 70% af afla þeirra fenginn við Ísland...” 191

“Árið 1875 verður stór atburður, sem hafði mikil áhrif á byggðapróunina á Austurlandi. Geysilegt öskugos varð í Öskju...Við þetta fóru mörg heiðarbýli úr ábúð. Leiddi þetta til þess að hlutur Austfirðinga í Vesturheimsferðunum var meiri heldur en annarra landshluta” 192

“Vegatenging austan úr Mývatnssveit til Austfjarða var komin á 1934, en einstakir bæir tengdust vegakerfinu seinna, t.d. Neskaupsstaður ekki fyrr en 1949. Egilsstaðir hafa þá miklu umferðarlegu sérstöðu að liggja við hringveginn, og þar að auki liggja

fjallvegirnir neðan af fjörðunum nokkuð eðlilega upp að þessum stað og brúarstæðinu þar.” 192

“... 1928. Það sama ár birtist viðtal við Guðmund Hannesson, nefndarmann í skipulagsnefndinni, í Morgunblaðinu. Þar segir Guðmundur m.a.: „Ég er í engum vafa um það ... að störf mín í skipulagsnefnd eru merkilegust allra þeirra mála er ég hef haft og hef með höndum...” 194

4 Bæjamyndun á Suðurlandi 195

“Langstærsti útgerðarstaður fjórðungsins var hinsvegar Vestmannaeyjar... útgerð á bæði Eyrarbakka og Stokkseyri varð aldrei mikil.” 195

“Árið 1930 eru stofnuð tvö mjólkurbú; annað við Hveragerði og hitt á Selfossi. Á sama ári er Kaupfélag Árnesinga stofnað á Selfossi...” 196

“Þéttbýliskjarnar á Suðurlandi, sem eiga sér upphaf sem skólastaðir... Auk jarðhitans og annarra landgæða, býr Suðurland yfir mikilli vatnsfallsorku...” 196

“Árið 1973 gerast voveiflegir atburðir í Vestmannaeyjum: Þar hefst eldgos austast í Heimaey, rétt við bæjarjaðarinn. Varð að rýma Eyjarnar og tókst það giftusamlega, þannig að enginn fórst. Vestmannaeyingar urðu hinsvegar að sæta því að búa uppi á landi í marga mánuði...” 196

“Ferja gæti hins vegar farið í flestum veðrum á milli (Vm og Bakka), en stóra spurningin er hvort að hægt verði að byggja höfn þarna á sandinum á þann hátt, að hún fyllist ekki stöðugt af sandi (Skrifað 2002).” 197

IX ÞRÓUN STÓRRA BÆJA ÚTI Á LANDI 198

1 Ísafjörður og nágrenni 198

“...Ísafjörður muni ætla að halda velli og hafa stjórnvöld komið þar mjög til liðs, ekki síst

þegar að árið 1995 voru opnuð mikil jarðgöng sem kvíslast í miðju fjalli, annars vegar til Suðureyrar við Súgandafjörð og hins vegar yfir í Öundurafjörð...” 198

“...er skorturinn á undirlendi tilfinnanlegur, en á hinn bóginn hafa þessir firðir þann kost að þar var höfn nánast til frá náttúrunnar hendi...” 198

“Árið 1971 urðu skipulagslögin íslensku 50 ára. Skipulagsstjórn ákvað þá að efna til samkeppni um skipulag sjávarbyggðar...” 199

“Höfundar verðlaunatilögunnar um Ísafjörð voru fjórir ungir menn; Ingimundur Sveinsson, Ólafur Erlingsson, Ólafur Ragnar Grímsson og Garðar Halldórsson.” 199

2 Akureyri og nágrenni 200

“Fyrsta byggðin myndaðist á lítilli eyri neðan við Búðargil þar sem nú er miðja bæjarins og er þetta gil kallað Listagil...” 200

“Vegna hefðarinnar sem menningar- og skólabær var í það ráðist af ríkisvaldinu 1987 að stofnsetja háskóla á Akureyri...” 200

“Tilkoma háskólans hefur hins vegar sannað sig sem nauðsynleg undirstaða þess að bærinn næði sér aftur á strik...” 200

“Einnig hafa ýmsar aðrar skrifstofur verið fluttar norður og má þar nefna skrifstofu Jafnréttisráðs og skrifstofu Ferðamálaráðs.” 200

“Akureyringar voru fljótir til að uppgötva, að í þessum byggingararfi lá menningarfjársjóður, og hófu snemma að láta gera úttektir á varðveislugildi þessara húsa...” 200

3 Mið-Austurland - Fjölkjarnasvæði 203

“Löngum hefur þótt á skorta að mótuð væri byggðarstefna þar sem tekið væri af skarið um

hvaða byggðir væru mikilvægastar út frá nýtingu auðlindanna... þarf að komast að niðurstöðu um hvert er eðlilegasta byggðarkerfið í landinu...” 203

“Til þess að þetta þríhyrningsbyggðakerfi nái að virka vel sem ein heild, þarf að tryggja að Austurlandsstoðin haldi, t.d. með því að bæta og stytta vegatengingar til Austurlands, bæði um Þjóðveg 1, og eins um hálendisveg að baki Vatnajökli.” 203

“...er það auðsjáanlega vandamál hversu byggðamálum er nú háttað á Austurlandi, en vissulega mun virkjun við Kárahnjúka og álver við Reyðarfjörð geta snúið dæminu við.” 203

“Afleiðing af því, að hafa ekki valið einn framtíðarkjarna, er að þjónustustarfsemi hefur dreifst of mikið um firðina...” 204

“Egilsstaðir hafa hins vegar stöðugt verið að styrkjast. Þar hefur verið reistur menntaskóli, góð íþróttaaðstaða, sjúkrahús, hótél og fleirra, þannig að ekki er ólíklegt að bráðlega náist sátt um þá stefnu, að gera Egilsstaði að höfuðstað fjórðungsins.” 205

X SVÆÐISSKIPULAGSÞRÓUN ÚTI Á LANDI 206

1 Svæðisskipul. á Vesturl. og Vestfjörðum 206

“Svæðisskipulagsstigið er frekar nýtt í skipulagslöggjöfni, en það kemur þar inn 1964...” 206

“Grunnhugmyndin með svæðisskipulagsstiginu er sú, að vera millistig á milli áætlana á landsvísu og áætlana einstakra sveitarfélaga...” 206

“Stóri gallinn er hins vegar sá, að þótt hér komi oft fram allgóðar hugmyndir að stefnu-mótun, þá vantar, – eins og fyrr sagði, hið þriðja stjórnsýslustig svæða eða fylkja.” 207

“...þriggja svæðisskipulaga, sem hafa verið unnin á svæðinu. Hið fyrsta er Svæðisskipulag sunnan Skarðsheiðarsem er í raun Akranes og nágrenni...” 208

“Næsta svæðisskipulag á Borgarfjarðar-svæðinu var gert fyrir svæðin norðan Skarðsheiðar og nær það til uppsveita í Borgarfirði...” 210

“Þriðja... er svæðisskipulag Mýrasýslu, sem að gildir fyrir tímabilið 1998 til 2010, eða aðeins í 12 ár, en það var nýjung sem kom fram í nýju skipulagslögunum 1998, að svæðisskipulag gæti miðast við 12 ár hið minnsta, en áður hafði það verið almenn regla að svæðisskipulög næðu til 20 ára. Svæðisskipulagið hefur einn stóran byggðarkjarna, Borgarnes.” 211

2 Svæðisskipulag á Norðurlandi 212

“Það svæði úti á landsbyggðinni, þar sem mest ástæða er til að gera svæðisskipulag, er Eyjafjarðarsvæðið... Auk Akureyrar eru á Eyjafjarðarsvæðinu allmargir þéttbýlisstaðir.” 212

“Þessi svæðisskipulagstillaga hefur auk þess þá miklu sérstöðu, miðað við allar aðrar svæðisskipulagstillögur sem gerðar hafa verið, að hún er um leið eins konar byggðaáætlun...” 212

“Langmest áberandi er vinna Náttúrugripasafnsins á Akureyri en Helgi Hallgrímsson, forstöðumaður þess, gerði mjög merkilega frumtillögu að æskilegum náttúruverndarsvæðum á Eyjafjarðarsvæðinu. Mörgum sveitarstjórnarmanninum brá í brún þegar þeir sáu þetta kort með mörg hundruð verndunarsvæðum...” 214

“Árið 1989 er svæðisskipulagsvinnan aftur tekin upp... Það sem einkennir svæðisskipulagstillöguna að þessu sinni, er að allmikil úttekt á náttúrufarshættum hefur farið fram. Vatnsverndunarmálin höfðu sérstaklega verið tekin fyrir og mörkuð ákveðin

vatnsverndunarsvæði, og loks var verulegri vinnu beint að sorpförgunarmálum.” 214

3 Svæðisskipulag á Austurlandi 216

“...fyrsta svæðisskipulagið á Austurlandi; fyrir svonefnt Héraðssvæði... Þörfin fyrir þetta svæðisskipulag er m.a. tilkomin vegna hugmyndanna um orkuvinnslu og iðjurekstur á Austfjörðum...” 216

“Það sem þarf að gerast í framtíðinni er, hvað varðar svæðisskipulagsuppdrætti, að þeir þurfa að ná til stærri svæða, og um leið að vera skematískari. Með þessu leggðu þeir fyrst og fremst aðallínur...” 218

“Almennt er það svo, að ef engar stórframkvæmdir eru í augnsýn, er ekki margt sem kallar á svæðisskipulagsgerð...” 218

4 Svæðisskipulag á Suðurlandi 219

“Fyrsta svæðisskipulagstillagan sem unnið var að á Suðurlandi, var fyrir Ölfus, Hveragerði og Selfoss...” 219

“Á tímabili var nokkuð unnið að svæðisskipulagi í uppsveitum Árnassýslu, en vinnan að sameiningu sveitarfélaga þar setti þá vinnu nokkuð út af sporinu, eins og víða annars staðar...” 219

“Á Suðurnesjum er mikil hefð fyrir skipulagsvinnu, t.d. vegna nauðsynlegra úrlausnarmála vegna varnarsvæðanna...” 220

“Eitt er það atriði sem nýju skipulagslögin kveða á um og það er að taka skuli tillit til náttúruvár í skipulagi. Fyrir sumar tegundir af náttúruvá, eins og t.d. snjóflóð, skriðuföll og flóð frá sjó eða ám, er auðvelt að framfylgja þessu ákvæði...” 221

“...Höfundur þessa ágæta verkefis var Hallgrímur Már Hallgrímsson. Verkefni ritgerðarinnar var að búa til hugmynd að nýrri

gerð svæðisskipulags þar sem svæðisskipting landsins, færi eftir þeirri hugmynd að búnað væru til rökréttar einingar hvað varðar áhrifasvæði náttúruváa...” 222

XI SKREF Í ÁTT TIL LANDSHL.SKIPULAGS 223

1 Stærri kjörd. 1959 og landshl.samtök 223

“Þó þriðja stjórnarsýslustigið hafi ekki komist á, varð til, vegna kjördæmanna, viss vísir að héraðastjórn þeirra. Það eru hin svokölluðu landshlutasamtök...” 223

“Það, að þessi landshlutasamtök fylgdu að mestu kjördæmamörkunum, styrkti þau í sessi...” 224

“Segja má, að nýja kjördæmaskiptingin 2003, verði náðarhöggið fyrir landshlutasamtökin...” 224

2 Frumdrög landshlutaáætlana 225

“...stofnun Framkvæmdabankans árið 1953 sé fyrsta skrefið til gerðar landshlutaáætlana á Íslandi...” 225

“...ekki tókst eins vel um landshlutaáætlanir eins og æskilegt hefði verið. Má þar fyrst nefna að það vantaði yfirleitt gott landsyfirlit um frumþætti... Ein góð undantekning er til á þessu og er það skýrsla verkfræðistofunnar Kampsax sem var unnin á 7. áratugnum um samgöngukerfi á Íslandi.” 225

“Fljótlega komst það orð á, að þær landshlutaáætlanir sem var byrjað á á þessum tíma væru fullmikil pappírsgögn, en þessar áætlanir voru byggðar þannig upp að í fyrsta hluta þeirra var yfirleitt fjallað um þróun atvinnulífs og opinberrar þjónustu og er t.d. þessi fyrsti hluti Suðurlandsáætlunarinnar tæplega 400 bls. að lengd.” 226

3 Hugmynd að skipul.fyrir Suðvesturland 227

“...sú hugmynd fæddist um 1990, að mikilvægt væri að fara að líta á allt Suðvesturland sem

eitt skipulagssvæði, kom fram sú tillaga að leita til landshlutasamtakanna, sem millistjórnsýslueiningar...” 227

“...vegna samgönguþróunar, stefndi í að þetta svæði yrði eitt atvinnu og þjónustusvæði.” 227

“Eitt af því sem sett var á oddinn í þessari landshlutaskipulagsvinnu, var að nú stefndi í að landið sem slíkt, væri á ný að verða dýrmæt auðlind...” 227

“Sérstakur hluti bókarinnar, – sem unnin var til undirbúnings strúktúrtillögu fyrir svæðið, – fjallar um þróun byggðamynsturs á Suðvesturlandi allt frá fornöld til vorra daga...” 228

“Sérstök könnun var sett af stað er varðar nýjar samgönguleiðir og sköpun hringleiða fyrir ferðaþjónustuna, og kom Vegagerðin þar til liðs... t.d. hugmyndir um lagning Suðurstrandarvegur, til að tengja saman Reykjanes og Suðurlandsundirlendið.” 228

“...módel að ræða fyrir sambærilega skipulagsvinnu fyrir aðra landshluta...” 229

“Í vinnunni að Svæðisskipulagi höfuðborgarsvæðisins á árunum 1999 til 2001 var því miður aðeins að hluta til farið út fyrir þann þrönga ramma, sem að skipulaginu var gefinn með því að hafa aðeins sveitarfélögin á svæðinu innan hans.” 230

XII SVÆÐISSKIPULAG MIÐHÁLENDISINS 231

1 Glíman um stjórnsýslufyrirkomulagið 231

“Eitt stærsta deilumál á sviði skipulags, sem hefur komið upp á Íslandi, er deilan um Svæðisskipulag miðhálandisins, sem kom upp í fjölmiðlum vorið 1997, þegar lögð var fram fyrsta opinbera tillagan að svæðisskipulagi þess.” 231

“Síðan löggin voru sett, hefur svokölluð Óbyggðanefnd verið að störfum, og hefur hún

verið að móta og setja fram kröfur ríkisins um hvar þetta eignarland ríkisins, miðhálandið, eigi að byrja.” 234

“Í maí 1998 fjallar Morgunblaðið um málið í leiðara og segir: „Á undanförunum vikum hafa farið fram maraþon umræður um hálandið og framtíð þess ... Raunar er ljóst af viðbrögðum manna utan þingsins, að hér er á ferðinni eitt af þeim málum, sem snerta huga og hjarta þjóðarinnar allrar.” 237

2 Rannsóknir, samgöngur og virkjanir 238

“Þegar hafin skal skipulagsvinna á ákveðnu svæði, þurfa að liggja fyrir margs konar upplýsingar og stefnumótandi hugmyndir.” 238

“Höfundur þessarar bókar hóf árið 1979 slíka vinnukortagerð, sem fólst í túlkun á ýmsum þáttum er varða náttúruferðir á Íslandi... að hægt sé að lesa úr þeim það sem eftirsóknarvert er, eða á hinn bóginn; það sem þarf að varast...” 239

“Þegar bókarhöfundur hóf kennslu í skipulagi við Verkfræðideild Háskólans 1988, reyndist þetta kortasafn góður grunnur... Eitt af verkefnum, sem tekin voru fyrir, var gerð fyrstu hugmyndað að svæðisskipulagi miðhálandisins. Var þetta haustið 1991.” 240

“Meginniðurstaðan af þessari kortarannsókn á vegastæðum, skv. glæruaðferð, sem Guðlaugur vann í samvinnu við kennara sinn, var hinsvegar sú, að besta vegastæðið norður af hálandinu væri fyrir austan Skjálfafljótið.” 241

“Úrskurður Skipulagsstofnunar um Kárahnjúkavirkjun kom stjórnáráðgjafi... mjög í opna skjöldu, og eru t.d. fræg ummæli forsætisráðherra um að það væri undarlegt að einhverjir kontóristar, sem ekkert umboð hefðu frá

almenningi, teldu sér fært að slá af vænlegan virkjanakost.” 243

3 Svæðisskipulagið frá 1999 244

“...með bráðabirgðaákvæði við skipulagslögin 1993, að farið skyldi í vinnu við svæðisskipulag miðhálandisins...” 244

“...Skipulagsnefndinni einni var meira eða minna fengið það verkefni í hendur að ákveða skipulagsforsendurnar á landsvísu, – sem hún gerði, hvað varðar t.d. stefnumótun í samgöngumálum, ferðamálum, orkunýtingarmálum, náttúruverndarmálum o.s.frv. Í sjálfri skipulagsnefndinni voru ekki neindir fagmenn á þessum sviðum...” 244

4 Átök um skipul.hugmyndir á hálandinu 248

“...voru mikil átök um hálandismálin öll, og þá lagasetningu sem þeim tengdist, á árunum 1997 til 1999...” 248

“...fór svæðisskipulagstillagan í auglýsingu eftir að skipulagsnefndin hafði gengið frá henni. Vegna þessa voru greinargerð og kort gefin út í bráðabirgðaútgáfu.” 248

“Um 95 aðilar sendu inn athugasemdir; samtals um 320 blaðsíður...” 248

“Í fyrrgreindum athugasemdum sínum segir iðnaðarráðuneytið m.a.: „Ráðuneytið vekur athygli á að ekkert samráð hefur verið haft við það varðandi vinnu skipulagsnefndarinnar. Það vekur raunar athygli ráðuneytisins að ekki hefur heldur verið haft samband við landbúnaðar- eða samgönguráðuneytin“.

“Þannig segir t.d. Náttúrufræðistofnun Íslands í athugasemd sinni: „Óskiljanlegt er hvernig hægt er að leggja til skipulag á hálandinu án þess að jarðfræðilegar minjar hafi verið skilgreindar...” 249

“Árið 1998 ákvað Alþingi að setja af stað vinnu við svokallaða Rammaáætlun um orkunýtingu...” 251

FJÓRÐA BÓK – Þróun kerfa á landsvísu I SKIPULAG GRUNNKERFA Á LANDSVÍSU 255

1 Félagslegu grunnkerfin 255

“... mjög margt í uppbyggingu félagslegu kerfanna hefur einmitt verið þess valdandi að auka hagkvæmni og framleiðni í þjóðfélögum. Þannig stuðlar t.d. gott heilbrigðiskerfi að því að fólkið býr við betri heilsu og getur því sinnt störfum sínum betur.” 255

“Önnur félagsleg kerfi, sem byggð hafa verið upp á Íslandi, eru t.d. kerfi ýmissra frjálsra félagasamtaka...” 258

“Tæknikerfi landsins tengjast sex meginstarfssviðum, en þau eru samgöngur, nýting vatnsafls, nýting sjávarauðlindarinnar, nýting jarðhitans, iðnþróun og loks upplýsinga- og þekkingartækni. Samgöngukerfin á Íslandi eru þrjú, þ.e. á sjó, landi og í lofti...” 258

“Í upphafi þróuðust hinar föstu siglingar til landsins sem póstskipaferðir, en jafnframt var komið á svokölluðum leiðum landpósta.” 259

“Árið 1947 voru Rafmagnsveitur ríkisins stofnaðar. Þær höfðu samkvæmt lögum það hlutverk að vinna að áframhaldandi rafvæðingu, og að tengja saman raforkukerfi landsins...” 261

II GERÐ BYGGÐAÁÆTLANA 263

1 Starfsemi Framkvæmdastofnunar 263

“Framkvæmdabankinn, var stofnaður 1953, með ráðgjöf frá embættismönnum Alþjóðabankans í Washington...” 263

“...til Hagrannsóknadeildar og Áætlunardeildar hinnar nýju stofnunar. Tvær aðrar stofnanir gengu inn í Framkvæmdastofnun, en það voru Framkvæmdasjóður Íslands og

Atvinnuþróunarsjóður, er hlaut nafnið Bygðasjóður.” 254

“Í málefnaþingri ríkisstjórnar Ólafs Jóhannessonar 1971, var ákveðið að hafist skyldi handa um víðtæka áætlanagerð um atvinnuvegina. Var sérstaklega ákveðið að fela Framkvæmdastofnun samningu iðnþróunaráætlunar...” 264

“Starf að iðnþróunaráætluninni var reyndar þegar hafið, með aðstoð sérfræðinga frá Iðnþróunastofnun Sameinuðu þjóðanna UNIDO, þannig að meginverkefnið urðu gerð skuttogaraáætlunar og hraðfrysti-húsaáætlunar...” 264

“Hin mikla uppbygging frummatvinnuveganna úti á landi, sem leiddi af þessum aðgerðum, leiddi til þess að byggðaflóttinn stöðvaðist...” 265

“Framkvæmdastofnun hóf undirbúning að sérstakri landshlutaáætlun og skipti landinu upp í áætlanasvæði...” 265

2 Starfsemi Bygðastofnunar 267

“Bygðastofnun tók við af Framkvæmdastofnun með sérstökum lögum 1985...” 167

“... sagði Davíð (Oddsson borgarstj.) m.a.: „Ég tel, að í nafni byggðastofnunar hafi mörg röng ákvörðun verið tekin ... Og einatt læðast að manni grunsemdir, að hagkvæmnisskýrslur svokallaðra sérfræðinga, séu beinlínis samdar til að láta vonlaus dæmi líta bærilega út ... Ég þarf ekki að nefna hér sjóefnavinnslu, graskögglaferksmiðju, þörungavinnslu eða steinullarferksmiðju...” 267

“...á ný glöggvandi að grípa niður í ummæli Davíðs Oddssonar á ráðstefnunni: „Það má aldrei koma því þannig fyrir, að heilu landshlutarnir, sveitarfélögin, hafi það á

tilfinningunni, að þeir fari að lifa einhvers konar félagsstofnunarlífi“...” 267

“Megináherslubreytingarnar með lögunum 1991 og reglugerðinni, er það að flytja áhersluna í starfi stofnunarinnar frá því að vera lánastofnun í að vera þróunarstofnun. Þannig var hafin vinna við stefnumótandi áætlanagerð 1992 og svæðisbundna áætlun 1994...” 268

“...er í bréfi forsætisráðherra kveðið á um að koma skuli fram mat stofnunarinnar á því hvaða svæði landsbyggðarinnar teljist til vaxtarsvæða. Um þetta atriði segir Ríkisendurskoðun: „Skilgreiningar á hugtakinu vaxtarsvæði liggur fyrir af hálfu Bygðastofnunar, en hvergi nefnt hvaða svæði landsins falli eða geti fallið undir skilgreiningu stofnunarinnar...” 269

“...í uppkasti að hinni stefnumótandi byggðaáætlun fylgdi kort þar sem hin einstöku vaxtarsvæði voru skilgreind, og er þetta kort birt hér að ofan Stjórn stofnunarinnar heytist hins vegar á því að birta þetta kort með skýrslunni um stefnumótunina, sem að hún sendi frá sér og þar með varð það nær ógreinanlegt hvað skyldi í rauninni felast í hugtakinu vaxtarsvæði. Hér var komið að því meginatriði, að stjórn stofnunarinnar fór ekki að fyrirætlum sem að forsætisráðherra hafði sett fyrir hönd ríkisstjórnarinnar...” 269

“Í heildarniðurstöðukafla sínum á bls. 9, segir Ríkisendurskoðun t.d.: „Á þeim ellefu árum sem liðin eru frá því að lögin tóku gildi, hefur Bygðastofnun ekki skilgreint hvað felst í þjóðfélagslega hagkvæmri þróun byggðar, hvað sé óeðlileg byggðaröskun, eða hvað sé lífvænleg byggð...” 270

“Stuttu eftir að Davíð kom á þing í fyrsta skipti 1990, – en hann varð þá um leið forsætisráðherra, – nefndi hann þann

möguleika að fólki yrði hjálpað að flytja sig frá vonlitlum stöðum inn á ákveðin vaxtarsvæði... Þessari tillögu var feykilega illa tekið..." 270

III ÁÆTLANAGERÐ UM NÁTTÚRUVERND 272

1 Upphaf hugmynda um náttúruvernd 272

"...að árið 1970 marki tímamót varðandi það, að umhverfismál fari að koma fram sem sterkt sjónarmið í umræðum um þjóðfélag og búsetu, – en þetta ár var alþjóðaár... leiddi til fyrstu alþjóðlegu ráðstefnunnar um umhverfismál í Stokkhólmi árið 1972." 272

"...einn stærsti áfanginn í því ferli ráðstefna Sameinuðu þjóðanna í Ríó 1992. Í þessari nýju umhverfismræðu hafa verið innleidd mörg ný hugtök, eins og t.d. sjálfbær þróun..." 272

"Þegar svo maðurinn tók að ganga fram af náttúrunni jafnvel á heimskvarða, með mengun vatna, hafs og lofthjúps, fóru menn að sjá að náttúrunni sjálfri yrði að veita enn öflugri sess..." 273

"Þegar síðan líður á iðnbýltinguna, fara að koma upp ýmis stór vandamál vegna þess að menn kunnu ekki til verka við að búa til borgir..." 275

"...hafði náttúrurómantik Jónasar og félaga, beinar stjórnmalalegar afleiðingar, sem t.d. birtist í andúð á Reykjavík..." 275

2 Sérlæg og þróun náttúruverndarlaganna 278

"Árið 1907 birti Matthías grein í Skírni, sem hann nefndi „Verndun fagurra staða og merkra náttúruminja“. Þar vekur hann athygli á því, að það eru ekki einungis fornminjar, heldur einnig ýmiss konar náttúruminjar." 279

3 Yfirlit um náttúruve.svæði á Íslandi 282

"Í náttúruverndarlögunum 1971 er getið um tegundir friðlýsinga. Það eru náttúruvætti, sem eru sérstæðar náttúruminjar, eins og t.d. fossar, eldstöðvar, hverir og drangar. Einnig

tegundir jurta og dýra sem miklu skipta í náttúrufræðilegu og menningarlegu sjónarmiði. Friðlönd sem mikilvægt er að varðveita vegna landslags, gróðurfars eða dýralífs..." 282

IV LANDSÁÆTLANIR UM SJÁLFBÆRNI 287

1 Hugmyndafræðin um sjálfbæra þróun 287

"Hér er sem sagt um það að ræða, að með verndunaraðgerðum er hægt að tryggja að sjálfur höfuðstóllinn sé ekki skaðaður." 287

"Það svið þar sem hugmyndafræði sjálfbærrar þróunar er hvað þekktust á Íslandi, er stjórnun fiskveiða..." 287

"Það er fleira en ofnýting fiskistofna, gróðurlendis og orku, sem hefur kallað á að þjóðir heimsins hafa þurft að bindast samtökum um að móta hugmyndafræði sjálfbærrar þróunar. Eitt stærsta skrefið var tekið af Sp með gerð skýrslunnar Sameiginleg framtíð vor, 1987..." 287

2 Stefnum. og áætl. ríkisins um sjálfbærni 290

"Öllum aðildarríkjunum var nú gert að setja saman stefnumótunarskýrslu um hvernig þau ætluðu sér að koma á þeim starfsháttum heima fyrir... Þessari skýrslu höfðu íslensk stjórnvöld þegar lokið árið 1993 og sent til Sameinuðu þjóðanna. Nefnist skýrslan Á leið til sjálfbærrar þróunar." 290

"Framkvæmdaáætlunin var samþykkt í ríkisstjórn í febrúar 1997 og kom út snemmsumars í riti er ber heitið Sjálfbær þróun í íslensku samfélagi – Framkvæmdaáætlun til aldamóta." 291

V SAMHÆFING ÁÆTLANA 292

1 Skorturinn á samhæfingu 292

"...til þess að ná fram mikilli samhæfingu, er jafnan nauðsynlegt að byrja efst í ákvarðanapíramídanum, þ.e.a.s. að ákveða framtíðarsýn." 292

“Sameinuðu þjóðirnar tóku á sama tíma, að bjóða fram aðstoð við gerð þróunaráætlana í ýmsum löndum, og m.a. fengu Íslendingar aðstoð Sameinuðu þjóðanna við gerð iðnaðaráætlunar og áætlunar fyrir þróun ferðaþjónustu um 1970...” 293

“Sem dæmi um skort á samhæfingu má nefna að á þessum tíma var verið að byggja upp þrjú samgöngukerfi, þ.e. á sjó, í lofti og á landi. Í dag sjáum við að með skipulegri umhugsun um þessi samgöngusvið, hefði verið hægt að spara sér mikla uppbyggingu. Dæmi um þetta er að byggja ekki eins margar hafnir og flugvelli á nánast sama svæðinu.” 293

“Árið 2000 tók Sturla Böðvarsson, samgönguráðherra, loks af skarið um að gera slíka samræmda samgönguáætlun, og verður sagt frá henni í næsta kafla. Eitt af því sem að verður að vera til staðar í slíkrar samhæfingarvinnu, er sameiginleg framtíðarsýn...” 295

2 Samhæfing samgönguáætlana 296

“Hugmyndinni að samhæfingu samgönguáætlana var gerð mjög góð skil í samgönguáætlun Kampsax frá 1969...” 296

“...viðtekt EESsamningsins 1994... varð Ísland að undirgangast fjölmörg lög og reglugerðir um tilhögun starfsemi innan þessa efnahagssvæðis...” 296

“...tillaga stýrihóps um gerð Samgönguáætlunar 2003-2014, um grunnet samgangna. Nær það til allra samgöngugreinanna þriggja og samgangnanna við útlönd...” 300

VI LANDSSKIPULAG FERÐAÞJÓNUSTU 301

1 Stefnumótun fyrir ferðaþjónustuna 301

“...voru ferðamennirnir orðnir það margir, að augljóst var að það þyrfti að fara að stefna að

markvissari áætlanagerð varðandi þennan nýja, mikilvæga atvinnuveg...” 304

“Annar hvati til þess að fara út í stefnumótunarvinnu var sá, að til þess að hægt væri að komast út úr því mikla óhagræði, að vera nánast aðeins með ferðamannatímamann yfir sumarið, þá yrði að grípa til sérstakra og hnitmiðaðra ráðstafana.” 304

“...menn vöndust þeirri hugsun að hægt er að fá miklu meiri ávinning út úr þessari atvinnugrein með skipulegri áætlanagerð...” 304

“...á bls. 227, var sagt frá hugmynd að sérstöku strúktúrskipulagi fyrir Suðvesturland. Helsti hvatinn að þeirri vinnu var að með sérstökum aðgerðum og ákveðnu skipulagi væri hægt að styrkja ferðaþjónustuna mjög á þessu svæði...” 306

“Þessi glærusöfn og ályktanir um hvar bestu ferðasvæðin eru á landinu... voru síðan birt í bókinni Vegakerfið og ferðaþjónustan, sem Vegagerðin gaf út árið 2000.” 306

2 Framkvæmdaáætl. fyrir stefnumótunina 307

“...mjög merkileg nýjung í starfi samgönguráðuneytisins, að stefnumótuninni fyrir ferðaþjónustuna var fylgt eftir með gerð framkvæmdaáætlunar yfir hin ýmsu svið ferðaþjónustunnar.” 307

“Framkvæmdaáætlunin setti fram ýmis töluleg markmið, og miðaði þar við árið 2005. Fjölgun ferðamannanna varð hinsvegar miklu meiri en áætlað var...” 308

VII RAMMAÁÆTLUN UM ORKUNÝTINGU 312

1 Hugmy. að baki rammaáætlunarinnar 312

“Grunnhugmyndin að rammaáætluninni er sú, að fá fram nýja flokkun á virkjanakostum þeim sem að bjóðast á Íslandi. Hér yrðu virkjanakostirnir ekki einungis flokkaðir út frá hagkvæmnisröðun, heldur væri stefnt að

flokkun þar sem að búið er að taka ýmis önnur sjónarmið inn í...” 312

“Skorturinn á langtímaskipulagi í undirbúningi virkjanakosta, hafði gert það að verkum að tiltölulega fáir orkuvinnslukostir höfðu verið athugaðir ítarlega...” 313

“Landsvirkjun hafði lent í því nokkrum sinnum að vera búin að setja mikla fjármuni og vinnu í rannsóknir og hönnun virkjanakosta, en síðan þurft að breyta eða hætta við framkvæmdina. Sem sagt: farið var af stað með mikla vinnu áður en væri orðið ljóst, hvort viðkomandi virkjanakostur kæmist nokkurn tímann í gegnum gagnrýna skoðun.” 314

2 Rannsóknir og hlutaverkefni 318

“Hvað varðar rannsóknir á hagkvæmni í háhitavinnslu voru skilgreindar lágmarkskröfur um þekkingu á viðkomandi svæði: Það þurfti að vera búið að gera kort yfir svæðið, þar sem að sprungur og gosrásir koma fram. Jafnframt þurfti að vera hægt að leggja mat á lekt og vatnsgæfni ofan í berggrunninum.” 324

“Í faghópi I um náttúru- og minjavernd, er eitt stærsta verkefnið að greina allt land niður í svokallaðar vistgerðir, sem setji ramma þess hvaða plöntur og dýr lifa á viðkomandi svæði.” 324

“Vistgerðaaðferðin er talin einfaldari aðferð, og að því leyti betri, að aðferðin er byggð á varanlegri einkennum í landinu heldur en sjálf lífformin eru...” 324

“Það svið, sem hvað minnst þekking er til um hér á landi, er mat á landslagi. Mat á landslagi fylgir ýmsum leiðandi þáttum og má þar nefna fjölbreytni, hversu óvenjulegt landslagið er, hversu vel það lýsir frumgerðum landslags, hversu vel það lýsir mótunaröflum sem að hafa verið að verki í mótun landslagsins o.s.frv.” 325

“Í skýrslu sinni bendir Carl Steinitz á að verndun þurfti ekki endilega að þýða að ekkert megi breytast í sambandi við fyrirbærið, því náttúran sé stöðugt að breytast...” 325

3 Tillögur rammaáætlunarinnar 327

“...að þær virkjanir sem hafa mestu orkugetuna og ná þar með til stærstu svæðanna, valda mestum umhverfisáhrifum. En almenna reglan er sú, að samkvæmt þessari aðferð verða umhverfisáhrif minni eftir því sem virkjanirnar eru minni.” 330

VIII ÁÆTLANIR UM NÝTINGU HAFSVÆÐA 331

1 Hafsvæði í nágrenni þéttbýlissvæða 331

“sinnum stærra að flatarmáli en landið sjálft. Í þessum kafla um nýtingu hafsvæða verður reynt að draga upp mynd af því, á hvern hátt er líklegt að hafsvæðin muni geta komið inn í, og haft áhrif á, skipulag og byggðapróun á Íslandi.” 331

“... er komið allþróað skipulag, er varðar nýtingu sjávarauðlindanna...” 332

“Víða á landgrunninu og við land hafa verið lagðir síma- og rafkaplar. Efnisvinnsla úr sjó er orðin allmikil og loks hafa komið fram vísbendingar um að olíu kynni að vera að finna við Ísland...” 332

“Nýting hafsvæða í nágrenni þéttbýlis á sér langa sögu í Reykjavík... Vegna sérstöðu hafnarstarfsemi innan borgarsamfélagsins í Reykjavík, komst snemma á það fyrirkomulag, að Reykjavíkurhöfn færi sjálf með skipulagsmál á hafsvæðunum við borgina...” 332

“Ljóst er að ýmis slík óþrífaleg hafnarstarfsemi væri miklu betur staðsett t.d. uppi á Grundartanga, og fiskiskipaútgerðin væri hugsanlega fullt eins vel staðsett á Suðurnesjum eða á Akranesi.” 333

“Einn stórtækasti þátturinn í starfsemi á hafsvæðunum við Reykjavík, hafa verið landfyllingarnar, sem að mestu hafa verið gerðar vegna landþarfar hafnarinnar sjálfrar.” 333

“...tæpar 3 milljónir rúmmetra, verið fengið hjá Björgun í þessa uppfyllingagerð. Það gæðæfni er jafnan notað mest í efstu lögin í landfyllingunum til þess að minnka hættu á missigi...” 334

“Hagkvæmniskröfur þessa einkafyrirtækisins hafa að sjálfsögðu leitt til þess að efnið hefur fyrst og fremst verið tekið þar sem hvað auðveldast er að ná því. Oft hefur þetta verið besta efnið, efni sem hefði þurft að spara” 335

“...má færa rök að því, að það væri skynsamlegt að taka upp algerlega nýja stefnu skipulag strand- og hafsvæða við Reykjavík, sem og í öðrum þéttbýlisstöðum landsins” 336

2 Skipulag nýtingar sjávarauðlindanna 337

“...með mörkuðunum var það allt í einu orðið stórt atriði fyrir skipin, að koma með afla þar að landi sem fiskmarkaður gat tekið að sér að koma sem flestum stærðum og gerðum aflans í verð.” 337

“Tilkoma kvótakerfisins hjálpaði einnig mjög til við að losa um „ættjarðarfjötra“ skipanna og almennt efldist sú þróun að útgerðaraðilarnir urðu stærri...” 337

“Annað atriðið en veiðarfærin, sem gerir útgerð verksmiðjuskipanna varasama, er að þau nýta aðeins um helming af þyngd fiskafans í vinnslunni um borð, því að t.d. haus, gellum og dálk er fleygt...” 338

“Mjög mikilvægt atriði í því að lágmarka kostnað við veiðar á fiskislóð, er að hafa sem bestar upplýsingar um hvar veiðislóðirnar eru... Þessar upplýsingar eru hins vegar oft

nánast viðskiptaleyndarmál viðkomandi útgerða...” 338

“Stjórn fiskveiðanna hefur í seinni tíð orðið að háþróaðri grein á Íslandi og er beitt ýmsum tækjum og aðferðum til þess að koma í veg fyrir skemmdir á uppeldisstöðvum, og til þess að velja úr bestu stærðir af fiski. Þannig er t.d. komið á tímabundnum lokunum á ákveðnum hólfum...” 338

“Fyrstu aðgerðirnar beindust að því að varðveita grunnslóðina með útfærslu landhelginnar í fjórum áföngum...” 339

“Það sem að ýtti við Íslendingum í þessari baráttu var að augljóst var orðið, að minnkað hafði um fisk á miðunum...” 339

“...tóku síðastu og stærstu skrefin; færsluna út í 50 og síðan 200 mílur, – þrátt fyrir mikinn mótbyr. Það sem hjálpaði Íslandi einna mest í þessari baráttu, var hernaðarlegt mikilvægi landsins, sem og Nató aðildin, en jafnframt líka þau vísindalegu gögn sem að fiskifræðingar voru færir um að leggja fram...” 339

“Þessi nýju landskort af hafsbótunum í lögsögu Íslands munu t.d. hjálpa til við að finna staðsetningu bestu veiðislóða. Skipið mun líka nýtast við leit að verðmætum jarðefnum á sjávarbotni og það mun einnig afla upplýsinga um jarðfræði sjávarbotnsins, sem t.d. mun geta nýst við olíuleit.” 340

3 Kaplar, efnisvinnsla og olíuleit 341

“Þegar árið 1854 hafði Bandaríkjamaðurinn Shaffner fengið einkaleyfi með konungsbréfi, til að leggja ritsímabráð um Ísland...” 341

“...sækapallinn kom 1906 og olli byltingu. Síðan hafa verið lagðir margir kaplar með sífellt meira flutningsmagni...” 341

“Annað sem gæti gjörbreytt stöðu Íslands í heimsbyggðinni, er það að ef verðmæt efni finndust á hafsbotni við Ísland...” 342

“...einna líklegast er talið að olía gæti fundist á Jan Mayen hryggnum...” 342

IX SKREF Í ÁTT TIL LANDSSKIPULAGS 345

1 Hugmy. um framtíðarþróun í landinu 345

“...allir fyrri átta kaflarnir fjalla í raun um þróun skrefa í átt til landsskipulags, því að hinar ýmsu tegundir áætlana og landskerfa, sem hafa verið í þróun á síðustu áratugum, og jafnvel alla 20. öldina, eru liðir í því neti grunnkerfa, sem í sameiningu móta byggðamynstur landsins.” 345

“Það sem einkennir landsskipulag er að það dregur upp framtíðarmynd eða framtíðarmyndir af líklegri eða æskilegri þróun lands...” 345

“Í byggðarskipulagsumræðu á Íslandi hefur allmikið verið fjallað um vænlegar efnahagsþróanir á sviði þjóðmálanna, sem og einnig um byggðarþróun einstakra héraða, en hinn fýsíski þáttur í mótun byggðar og landkerfa hefur orðið útundan.” 345

“Ef hins vegar er farið mjög langt í að draga upp eina ákveðna óskamynd af framtíðinni, er hættu á að þar læðist inn óskynsamleg hugmyndafræðileg íhlutun...” 346

“...að litið sé á skipulag sem hlutlaust tæki til að skoða líklegar framtíðarþróanir, til þess að geta kannað hverjar afleiðingarnar verða.” 346

“Hugsanlega er jafnvel rangt að tala hér um skipulagsvinnu, og ætti e.t.v. frekar að tala um könnunarvinnu á því hvaða leiðir og aðstæður bjóðast í þróun til framtíðar.” 346

“Grundvallaratriði í að efla byggðirnar, til að mæta kröfum samtímans um hærra

þjónustustig, hefði verið að efla fáa aðalstaði í hverjum landshluta...” 348

“Sundurþykkja og skilningsleysi hefur hinsvegar leitt til þess, t.d. á Vestfjörðum og Austfjörðum, að menn hafa ekki getað sameinast um meginstað...”

“Höfuðatriðið er að menn gangist við þeirri þörf að búnaður séu til hugmyndir um mótun kerfa og skipulags er heildina varðar, áður en farið er út í útfærslu á lægri stigum skipulags...” 348

“Á þessum tíma var lítið farið að tala um úttektir á landskostum og þeim hættum sem í landinu búa... slíka landskostaúttekt tók höfundur þessara bókar að móta 1973. Í þessari vinnu tóku að myndast hugmyndir um framtíðina og birtust fyrstu greinarnar um landsskipulag vorið 1977...” 348

“Árið 1979 fékk hann síðan ársstyrk frá CCMS í Brussel til að vinna að þessari kortagerð til greiningar á landinu; vinna sem hann notaði síðan til að setja fram Hugmynd að fyrsta heildarskipulagi Íslands í bókarmáli, 1987...” 348

“Höfuðatriðið er að menn gangist við þeirri þörf að búnaður séu til hugmyndir um mótun kerfa og skipulags er heildina varðar, áður en farið er út í útfærslu á lægri stigum skipulags.” 349

“Á þessum tíma var lítið farið að tala um úttektir á landskostum og þeim hættum sem í landinu búa... Hugmynd um slíka landskostaúttekt tók höfundur þessara bókar að móta 1973. Í þessari vinnu tóku að myndast hugmyndir um framtíðina og birtust fyrstu greinarnar um landsskipulag vorið 1977.” 349

“Danir voru þeir sem fyrstir byrjuðu á landsskipulagi með stofnun sérstakrar

nefndar, Landplanudvalget, árið 1961. Í bókinni 27 slags planer er lýsing á eðli landsskipulags: „Landsskipulag er túlkað af hinu opinbera sem fýsískt skipulag sem heyrir undir landsskipulagsnefndina og nær yfir landið allt og er samræmingaraðili fyrir ýmsa málaflokka.“ 350

“... var t.d. farið sameiginlega í þá vinnu af Skipulagi ríkisins og Byggðadeild Framkvæmdastofnunar, að taka saman helstu forsendur fyrir landsskipulagi og áætlanagerð...” 350

“...var flutt á Alþingi tillaga um gerð Landnýtingaráætlunar fyrir Ísland. Var ályktunin samþykkt og landbúnaðarráðherra falin framkvæmd hennar...” 350

“Skýrsla nefndarinnar, – með miklum fjölda korta og línurita, – kom út í maí 1986 og nefndist Landnýting á Íslandi – og forsendur fyrir landnýtingaráætlun...” 350

“...ný lög um mat á umhverfisáhrifum áætlana munu gera það að skyldu frá 2004 að skrifaðar séu skýrslur um áhrif áætlana, einnig á landsstigi...” 351

“...sumarið 1984 ákvað Framkvæmdanefnd, sem forsætisráðherra hafði skipað um vorið, að hafa forgöngu um Framtíðarkönnun fyrir árabilið 1985 til 2010. Komið var á fót 16 starfshópum...” 351

“...hefur ekki orðið framhald á þessari vinnu á vegum ríkisins, ef frá er talin vinna í sambandi við Stefnumótandi byggðaaætlun, sem hófst árið 1994 og greint var frá á bls. 269.” 351

“Þórður Friðjónsson Þjóðhagsstofustjóri... setti hann það fram sem spá Þjóðhagsstofnunar (2001), að hlutfall tekna af ferðaþjónustu muni ekki ná að aukast í þjóðartekjunum á næstunni. Að auki var Þórður mjög varkár í mati á því hve miklar tekjur

þekkingariðnaðurinn sé fær um að færa þjóðarbúinu í framtíðinni.” 352

2 Hugmynd að fyrsta landsskipulaginu 353

“Það var árið 1975 sem bókarhöfundurinn fékk þá hugmynd að nauðsynlegt væri að stefna að gerð skipulags fyrir landið allt; landsskipulags...” 353

“...hafði vinnuferlið hafist með söfnun grunnkorta, sem sýna bestu svæði fyrir byggð í landinu, en til þeirra svæða teljast t.d. jarðhitasvæði, bestu vatnsnámssvæði o.s.frv. Einnig var safnað kortum og upplýsingum um lökustu aðstæður, t.d. svæði sem eru hættuleg vegna jarðskjálfta, hraunflóðs og gjóskufalls.” 353

“Olúfukreppan og Heimaeyjargosið 1973 bentu rækilega á nauðsyn slíkrar kortlagningar, til þess að geta notað skipulagsaðgerðir til að komast hjá skakkaföllum, eða á hinn bóginn að geta stýrt byggð inn á svæði þar sem bestu aðstæður bjóðast...” 353

“Vorið 1977 voru fyrstu tvær blaðagreinarnar með niðurstöðum úr landsskipulagsvinnunni birtar. Er þar t.d. birt hugmynd að framtíðarvegakerfi landsins, þar sem hálandisvegir gegna miklu hlutverki. Á miðjum Sprengisandi er sýnd miðstöð, Háborg, og út fá henni liggja vegir í þrjár áttir; til Norður-, Austur- og Suðurlands.” 353

“Árið 1979 fékkst styrkur frá CCMS í Brussel til að halda áfram kortlagningu bestu og verstu svæða á landinu fyrir byggð. Á þeim 25 kortum sem teiknuð voru, var beitt svokallaðri glæruaðferð...” 353

“Árið 1987 kom niðurstaða þessarar vinnu út í fjölriti sem nefnist Hugmynd að fyrsta heildarskipulagi Íslands...” 353

“Haustið 1988 hóf bókarhöfundur kennslu við Verkfræðideild HÍ og fékkst þá mikill

vinnukraftur stúdenta til að þoka vinnunni áfram...” 353

“Árið 1991 kom síðan út bókin Framtíðarsýn – Ísland á 21. öld, sem byggð var á þessari vinnu í Háskólanum...” 354

“1993 bókin Land sem auðlind – um mótun byggðamynsturs á Suðvesturlandi í fortíð, nútíð, framtíð. Þar voru birt kort byggð á glærumaðferð, til kortlagningar á bestu og verstu svæðum fyrir ferðaþjónustu á Suðvesturlandi.” 354

“...kom út bókin Við aldahvörf – Staða Íslands í breyttum heimi (1995). Meðhöfundur að þeirri bók var Albert Jónsson, stjórn málafræðingur. Þessi bók nýttist í landsskipulagsvinnunni á þann hátt, að hún skýrði t.d. mikilvægi umhverfismálaþróunarinnar sem þá var orðin, og einnig nýttist hún sem framlag til mótunar vinnuaðferða til könnunar á mögulegum framtíðarþróunarleiðum íslensks samfélags.” 354

“Árið 1997 kom síðan út bókin Ísland hið nýja, sem rituð var með Birgi Jónssyni jarðverkfræðingi. Stærsti hluti þeirrar bókar er lýsing á því ferli sem nauðsynlegt er, til að búa til skipulagshugmyndir um framtíðina.” 354

“...gagnrýndi bókin Ísland hið nýja, vöntunina á hinum nauðsynlega undanfara fyrir gerð svæðisskipulags, á sviði landsskipulags, og þar með vinnuaðferðir og niðurstöður skipulagsvinnunnar fyrir miðhálandið.” 355

“Næsta bókin vann að framþróun hugmynda um landsskipulag framtíðarinnar. Hún kom út árið 2000 og nefndist Vegakerfið og ferðamálin. Viðfangsefni þeirrar bókar er að leggja grunninn að samhæfingu vega- og ferðamála á landsskipulagsstigi.” 355

“... sýnir hve náíð samband er á milli þróunar samgöngugreina og ferðaþjónustu...” 355

“...hún birtir í raun sýn um byggðapróunina, sem reyndar er, í þessu tilfalli, spröttin upp úr sérstakri athugun á vegakerfi og ferðaþjónustu.” 355

“Meginniðurstöðurnar eru þær, að skynsamlegt sé að stefna að því að byggðin í landinu standi á þremur stoðum, hér er um að ræða byggðarklasann á Suðvesturlandi. Í öðru lagi er um Mið-Norðurland, eða Akureyrar/Eyjafjarðarsvæðið, að ræða og loks er gerð tillaga um að þriðja stoð byggðarinnar sé á Mið-Austurlandi.” 355

“Hvað varðar ferðaþjónustuna, er einnig bent á mikilvægi Austurlands sem einu af hornunum í byggðapríhyrningi landsins, ekki síst vegna komu farþegaferju til Austurlands á sumrin og vegna möguleika á beinu túristaflugi til Egilsstaða...” 356

“Þriðja meginhugmyndin á skipulagsuppdrættinum er að safna náttúruverndarsvæðum saman í stórar heildir, sem á kortinu eru kallaðir fólkvangar. Þessari hugmynd; að taka verndunarsvæði saman í stórar heildir, hefur vaxið mjög ásmegin á undanförunum árum...” 359

“Það sem hefur gerst í millitíðinni, hvað borgarhugmyndina varðar, er að nú eru taldar líkur á að hitafar á jörðinni fari hlýnandi. Og ef veðurfar á hálandinu verður álíka og t.d. á jósku heiðunum, er veðurfarið ekki orðið lengur í vegi þess að þarna gæti risið byggð” 359

“Kostirnir við að búa á slíkum stað fyrir almenna borgara gætu verið töluverðir. Þar væri stutt í skíðasvæði á jöklum og aðeins um eins til tveggja tíma ferð niður í allar helstu byggðir landsins. Myndi það sérstaklega geta nýst háborgarbúum vel því veður skiptist gjarnan í tvö horn á Íslandi...” 359

3 Líklegar framtíðarþróanir 360

“Aðal áhrifavaldurinn um aukið starf á sviði yfirgrípandi skipulags, eru aukin tengsl Íslands við Evrópusambandið eftir að Ísland fékk aukaaðild að Evrópska efnahagssvæðinu með EES samningnum árið 1994.” 360

“...líta flestir; fólk og fyrirtæki, nú á Evrópu sem eina samverkandi heild.” 360

“Vegna þessa, og vegna þarfar hvers aðildarlands á að skynja stöðu sína í heildinni, gaf Evrópusambandið út nýstárlegt rit árið 1991: EUROPE 2000. Outlook for the Development of the Community...” 360

“Í kjölfar þessa hefur verið unnin sérstök rýmisþróunaráætlun fyrir sambandið, ESDP – European Spatial Development Perspective, (Framtíðarsýn um evrópska rýmisþróun).” 360

FIMMTA BÓK - Þróanir seinni tíma

I HUGMYNDAHRÆRINGAR VIÐ ALDAMÓT 365

1 Breytingar á þjóðfélagsgerðinni 365

“Um aldamótin 1900 var íslenska þjóðfélagið að breytast úr landbúnaðar- í fiskveiðiþjóðfélag...” 365

“...úrbanisering hélt áfram hægum, stöðgum skrefum alla 20. Öldina...” 365

“Ísland stendur á allmiklum tímamótum (skrifað 2002) í mótun stefnu um það að hvernig framtíðar-þjóðfélagsgerð er æskilegt eða mögulegt að stefna á Íslandi...” 365

“Eins og stendur eru allgóðar líkur á að þjónustu- og þekkingarþjóðfélagið, – sem nú er farið að komast nokkuð vel á strik, – geti haldið áfram að þróast...” 365

“...er ekki með fullu víst, þó allvel gangi í dag í þekkingariðnaði á Íslandi, að þetta forskot haldist. Næsta öruggt er að risa-þjóðfélögin hugsi sér líka gott til glóðarinnar...” 366

“Uppbygging þjónustusamfélagsins á Íslandi hefur mjög notið hinnar miklu fjölgunar erlendra ferðamanna, sem hefur fjölgað úr rúmum 15 þúsundum 1960 og upp í yfir 300 þúsund um aldamót, sem er meira en íbúafjöldi landsins. Það hvað þessi geysilegi fjöldi krefst mikillar þjónustu hefur t.d. leitt til þess að þjónustustig í mörgum sveitum og þorpum úti á land hefur hækkað mjög, sem væri óhugsandi án hinna erlendu ferðamanna...” 366

2 Hugmy.fr.móðernismans á undanhaldi 368

“Hugmyndafræði hins vestræna heims á sér djúpar rætur, einkum í hugmyndafræði kristinnar og í hugmyndafræði þeirri sem kom til sögunnar með tilkomu nútímavísinda, – einkum á 17. öld...” 367

“Í seinni tíð höfum við verið að átta okkur á hversu frumstæð þessi hugmyndafræði er, og hvernig hugsanamátinn sem henni tengist, hefur haft áhrif á að við höfum búið til æði vélrænar hugmyndir bæði um samfélagsgerð okkar og borgarskipulag.” 367

“Á síðustu áratugum er hinsvegar töluvert farið að bera á lífrænni og fjölbreytilegri hugsun, m.a. vegna áhrifa frá hugmyndafræði Austurlanda.” 367

“Bókarhöfundur hefur skrifað rit um þetta efni sem heitir Borg og náttúra ...ekki andstæður, heldur samverkandi eining...” 367

“...í hugmyndafræði móðernismans er vélin fyrirmyndin og aðdáunarefnið, og allt það sem er kirfilega skipulagt og sett í kerfi og hólfi, – þykir aðdáunarvert. Skipulag, þar sem húsin líktust jafnvel kössum á færibaldi, þótti falllegt á áratugunum eftir stríð...” 367

“Um 1990 fer að verða verulega vart við gagnrýni á hugmyndafræði móðernismans og

um leið dvínandi hrifningu yfir steinsteypu-
kössum úthverfaskipulagsins...” 367

“Fyrir daga vélknúinna farartækja var ekki um
annað að ræða í borgum en að starfsemi væri
blönduð, því fólk varð að geta farið
fótgangandi allra sinna ferða...” 368

“Með tilkomu bílsins hverfur hin beina þörf
fyrir blöndun, því með að eiga bíl var hægt að
búa á einum stað í borg, versla á öðrum og
vinna á hinum þriðja. Þessu fylgdi frelsi í vali á
búsetu- og vinnustað. En afleiðingarnar urðu
þó á endanum slæmar. Til urðu lífvana
svefnhverfi, óhrjáleg atvinnusvæði...” 368

“...þjóðfélagshópar einangrast í þessum
einhæfu hverfum eða gettóum. Börn ná ekki
þeim tengslum við atvinnulífið...” 368

“...er þetta skipulagsskema módernismans
slæmt vegna þess að það krefst mikils
landnáðis undir alla vegina...” 368

“Þetta eyðileggur mjög allt sem heitir
sanhengi í borgarmyndinni. Hraðbrautirnar
eru eins og stórflyót sem fólk nánast varla
vogar sér yfir...” 368

“Hvarvetna í heiminum er nú hreyfing í átt frá
móðernismanum í átt til hins lífræna
skipulagsskema...” 369

3 Krafan um lifandi og borgarl. umhverfi 370

“Í hinum miklu tengslum við útlönd varð sem
sagt til krafan hjá þessu unga fólkum um lifandi
borgarlíf, – það hafði kynnst þessum góðu
hlutum erlendis...” 370

“Fyrsta skrefið í þá átt að búa til þetta lifandi
borgarlíf í Reykjavík, var opnun fleirri
veitingastaða...” 370

“Það að breyta gamla miðbænum í Reykjavík á
átt til lifandi borgar var frekar auðvelt, því

hann er þéttbyggður og byggður samkvæmt
skipulagshöfðum Evrópuborga...” 370

“...viss þörf í þessum hverfum, að þar sé
einhver lifandi hverfisstarfsemi. Þetta er
reyndar orðið mun erfiðara í seinni tíð með
súpermarkaðaþróuninni, því hún drepur niður
hverfaverslunina...” 370

“...til þarf að verða fjölbreytt flóra búsetu-
forma innan herrar borgar og bæjar...” 370

II NÝJAR ÞRÓANIR Í AÐFERÐAFRÆÐI 372

1 Afneitun forsjarhyggju 372

“Sjálfsagt er hægt að líta þannig á að
nú tímaþróun í lýðræðisátt almennt, sé þróun í
átt frá forsjarhyggjunni...” 372

“Þó sósíalísminn sé kannski í grunninn
félagsleg stefna, sem stefnir að jafnrétti meðal
fólks, þá hafa mál samt einhvern veginn æxlast
svo til, að þeir sem hafa veitt henni forustu,
hafa hneigst til að nýta sér aðstöðu sína og
taka völdin af fólkum...” 372

“Það sem er gott við markaðshyggjuna, er að
hún hefur þannig áhrif, að hún tekur völdin af
þeim sem að vilja ráða fyrir okkur, og
almenningur stjórnar ferðinni, einfaldlega með
því hverju hann sækist eftir á markaði.” 372

“Einn galli markaðshyggjuna er sá, að hana
vantar framsýni, og oft er það ekki fyrr en
rekið hefur að einhverri ógæfu, sem
markaðssamfélagið tekur við sér...” 372

“Félagshyggjustefnan hefur hinsvegar
tilhneigingu til að þvinga okkur inn í
hugmyndakerfi sitt af góðvild, og vill hún sjá
um alla hluti fyrir okkur; skóla, sjúkrahjónustu,
félagsþjónustu o.s.frv. ... er líka hér á Íslandi
verulegur elítismi ríkjandi. Menntastéttin
hefur verið það fámenn og samhent.” 372

“Þeirri forræðishyggju sem ríkt hefur í þjóðfélaginu vilja menn nú fara að breyta í átt til lýðræðis, t.d. innan skipulagsfræðinnar” 373

“Helstu einkenni svona skipulagsvinnu eru; að kynna verður allar skipulagshugmyndir strax á undirbúningsstigum, fólki séu sýndir valkostir og því jafnvel leyft að láta álit sitt á þeim.” 373

2 Samtenging í fjölfaglega vinnuhópa 374

“...miklu meira mun verða um samtengingu fólks í fjölfaglega vinnuhópa við gerð skipulagsins.” 374

“Þannig er t.d. oft lítil samvinna milli verkfræðingins, arkitektsins, og garðarkitektsins meðan á náminu stendur og jafnvel einnig þegar þessar fagstéttir hefja störf við sömu verkefni úti í þjóðfélaginu.” 374

3 Upplýsingatæknin veitir ný tækifæri 376

“...hefur upplýsingatæknin, með öllum sínum nýju möguleikum við að búa til tengingar og miðla upplýsingum, orðið til mikils gagns” 376

“Í aðalskipulagi Reykjavíkur 1965 var í fyrsta skipti unnið með tölvulíkan til að bregða upp mynd af ýmis konar tölfræðilegri þróun í borginni...” 376

“...Þessi gagnagrunnur gekk síðan inn í smíð á nýju tölvulíkani sem nefnist Reiknilíkan umferðar.” 376

III NÝJAR GRUNNFORS. VIÐ SKIPULAG 378

1 Skipulag: Aðferð til samfélagsl. umbóta 378

“Dæmi um slíka reaktíva stjórnarhætti á Íslandi er það að stjórnvöld tóku þá fyrst að bergðast við snjóflóðavandanum er 32 menn höfðu farist í snjóflóðum á Vestfjörðum árið 1995.” 378

“...að fara út í athuganir, sem greina vanda áður en hann er skollinn á, og að grípa síðan strax til aðgerða sem geta komið í veg fyrir

vandann. Þessi vinnumáti er kallaður próaktífur vinnumáti á erlendum tungumálum.” 378

“Til að átta sig á vanda er hægt að beita margskonar könnunum. Þær eru t.d. framkvæmdar með að kortleggja nákvæmlega þau svæði þar sem hætta er á einhverri tegund af náttúruvá...” 378

“Þessi aðferð fyrirhyggju og varúðar er líklega hvað mest þróuð í læknisfræðinni, en á því sviði er þetta kallað forvarnir (preventive medicine)...” 378

“Vegna þessa óskipulagða og óagaða vinnumáta í gegnum aldirnar, býr þjóðin síður yfir varúðar- og skipulagshyggju en t.d. akuryrkjupjóðirnar...” 379

2 Skipul.aðf. beitt til að mæta m.umh.kr. 380

“Hinar nýju umhverfiskröfur eru um þessar mundir að breyta mjög miklu um hvernig við störfum og búum, sem og hvernig við byggjum borg og byggðir.” 380

“Víkjum nú að því hvernig nú er reynt að mæta kröfum um umhverfisvæna starfs-hætti... hvernig borgin verður að breytast í lokað kerfi eða hringrásarkerfi...” 381

3 Vinna tilað skýra hv.samf. eru að þróast 382

“...svona framtíðarmat stundum unnið á þann einfalda hátt, að sérfræðingar á viðkomandi sviði eru spurðir út úr, – oft kallað Delfi-aðferð. Í slíkri vinnu eru sérfræðingar látnir setja fram mat sitt á því hver líklegt sé að þróunin verði. Síðan er unnið tölfræðilega úr þessu... Önnur aðferð er að gera viðhorfs-kannanir, en þetta byggist einfaldlega á því að spyrja fólk um óskir þess og vonir.” 382

“Ógagnrýnin framlenging, án þess að skoða líklegar breytingar í tækni og áhrifaþáttum, getur verið mjög varasöm...” 382

IV REYKJAVÍK Í LOK 20. ALDAR 384

1 Fólk uppgötvar hve skipulag eftirstríðsáranna er slæmt 384

“... þá er bíllinn að verða almenningseign, sem leiddi til þess að hægt var að aka hinar löngu vegalengdir frá úthverfunum til vinnu og frá vinnu aftur heim. Vegna þessa tók borgin að dreifast það mikið, að borgarlífið deyfist og nær hvarf eftir að hverfin tóku að eldast og börnunum að fækka.” 384

“Hugmyndafræðin um að aðgreina hina ýmsu tegundir af borgarstarfsemi (zoning), ýtti einnig mjög undir uppbyggingu bílaborgar, en samkvæmt aðgreiningarstefnunni máttu atvinnufyrirtæki t.d. helst ekki vera inni í íbúðarhverfunum. Eru þetta eftirhreytur af slæmum áhrifum óþrífalegs iðnaðar verksmiðjuborganna á 19. öld.” 385

“Þegar fer að koma fram á síðasta hluta 20. aldar, er krafan um lifandi borgarumhverfi komin fram hjá unga fólkinu...” 385

“Krafan um að eignast þetta borg á ný (skrifað 2002), kemur m.a. fram sem minnkandi aðdáun á bílnum, enda eru margir orðnir þreyttir á að vera á bílum nánast allan daginn...” 385

2 Lífsstílsbylting meðal unga fólksins 386

“Margt unga fólkið vill auk þess helst geta leyst flest sín mál á sem minnstu svæði, það vill helst geta labbað í búðir, og að börnin geti gengið sjálf í skólana, líkt og var í gömlu, þéttu borgunum, – í stuttu máli; að fólk sé ekki þrælar bílsins og úthverfalífsstílsins.” 386

“...t.d. nefna möguleikana á því að skokka, hjóla og fara á línuskautum. Þannig er nú t.d. göngustígurinn frægi og vinsæli með suðurströndinni, – sem áður var alveg lokuð, – orðin mjög vinsæll, og jafnframt opinn áfram upp Fossvogsdalinn og alveg upp í Heiðmörk.” 386

“Aðeins á einu svæði í nágrenni miðbæjarins býðst það stórt byggingarland... flugvallarsvæðið.” 387

“Nú (skrifað 2002) virðist að flugvallarkosningin ætli að losa lítið um flugvöllinn... Nú virðist hætta á að skipulag verði og byggt upp á milli flugbrautarendanna, án heildarsýnar...” 387

3 Snúist gegn sýn sveitam. á borgina 388

“Langflestir Reykjavíkingar af eldri kynslóðinni komu til Reykjavíkur beint úr sveitinni, þar sem þeir höfðu alist upp við miklar víðáttur, mikið útsýni og mikil tún. Þessi sýn varð síðan að sjálfsögðu mjög meðverkandi í því hvernig borgin hefur verið skipulögð...” 388

“Unga kynslóðin er aftur á móti orðin borgarfólk, og hefur ekki aðdáun á heyskap og túnum...” 388

“Þetta unga fólk vill gjarnan fá að byggja á hinum grænu svæðum, en skilja þó eftir bletti fyrir leikvelli og útiveru...” 388

“Þess vegna mun það verða næsta lítið, sem heldur í þetta unga fólk á Íslandi, ef hér býðst ekki það umhverfi sem það helst vill búa í” 389

“...á Íslandi verða líka að bjóðast þau sérhæfðu og góðu störf sem unga fólkið vill... stjórnvöld verða að koma mjög til hjálpar við að byggja upp þessi störf, t.d. í þekkingariðnaði...” 389

“Ef þetta er ekki gert, gerist það sama á höfuðborgarsvæðinu, og áður gerðist í sjávarþorpunum úti á landi, – þegar unga fólkið fluttist að heiman vegna menntunar, – þá snéri það ekki til baka...” 389

V RVK VIÐ UPPHAF NÝRRAR ALDAR 390

1 Flugvallarmálið opnaði augu manna 390

“Umræðan um flugvöllinn er reyndar búin að vera í gangi svo áratugum skiptir...” 390

“Þegar flugvallarmálið kom upp enn á ný, árið 2000, var það ekki lengur mengunin, hávaðinn og slyshættan, sem voru númer eitt í hugum fólks, heldur það hversu flugvöllurinn tekur dýrmætt svæði...” 390

“...að Reykvíkingar treystu sér til þess að vísa flugvellinum á dyr í atkvæðagreiðslunni Umræðan um skipulagsmálin í borginni, sem varð til vegna flugvallarmálsins, hófst um haustið og hélt áfram alveg fram að kosningunum 19. mars 2001. Í nánast hverjum fréttatíma og í hverju dagblaði voru greinar og umfjallanir um flugvallarmálið, sem og skipulagsmálin í Reykjavík. Kosíð var með og mót og unnu flugvallarandstæðingar nauman sigur.” 391

“Við suðurströndina væri t.d. hægt að byggja bátahöfn og bryggjuhverfi á móti suðri og sól, og hægt væri að bjóða íbúðir undir Öskjuhlíðinni...” 391

2 Jákvæð en smá skref í skipulaginu 2002 392
“...vorið 2001, birti R-listinn í Reykjavík drög að endurskoðuðu skipulagi...” 392

“...Þannig var t.d. sýnd byggð á mestöllu flugvallarsvæðinu nema að Norður-Suðurbrautin var sýnd áfram. Ein flugbraut dugar tæknilega, eins og víða úti á landi, en opnunartími flugvallarins mundi skerðast verulega.” 392

“Áhugann á að byrja á taka eyjarnar undir byggð má án efa rekja til myndar Hrafns Gunnlaugssonar, sem var sýnd daginn fyrir Gamlársdag árið 2000 í Sjónvarpinu. Þessi mynd hafði geysileg áhrif t.d. hvað varðar áhuga á því að byggja í eyjunum, að byggja meira með ströndum fram, að flytja flugvöllinn úr borginni út á Löngusker...” 392

“Í fyrsta skipulagi Reykjavíkur fyrir þetta svæði 1977, náði skipulagið aðeins að Leirtjörn, en þó koma þar fram hugmyndir sem e.t.v. hefði mátt gæta betur... að búa til miðbæ við Korpu sem teygði sig yfir Vesturlandsveginn og ána og myndaði þannig brú yfir til byggða-svæðanna þar vestur af...” 394

“Í öðru lagi var ákveðið í skipulaginu, að aðalvegurinn til austurs lægi í skuggasvæði norðurhalla Grafarholtsins og þar áfram upp með ánni. Þessu gatnaskipulagi var að illu heilli búið að breyta þegar í skipulaginu 1992...” 395

“Rammaskipulagið tekur þá ákvörðun að sveigja þennan veg meira í norður og síðan upp fyrir byggðina nær fjallsrótum... Þessi tengibraut kemur til með að minnka mjög not hins nýja byggðahverfis af útivistar-möguleikum í fjallinu.” 395

3 Umræðan um skipul.fyrir kosn. 2002 396

“...Björn hafði það með sér, að hann var sem ráðherra búinn að veita tveimur skrautblómum skipulagsmála í Reykjavík liðsinni, þ.e.a.s. Þekkingarþorpi Háskólans í Vatnsmýrinni og Tónlistar- og ráðstefnuhúsi við Höfnina.” 396

“Einnig gagnrýndi Sjálfstæðisflokkurinn það lóðaúthlutunarkerfi sem R-listinn tók upp í Grafarholti, þ.e. að bjóða út lóðirnar, en með því fékk Borgarsjóður auknar tekjur, en íbúðaverð hækkaði um leið. Einnig töldu Sjálfstæðismenn að of lítið framboð hefði verið á lóðum...” 396

“...tók Sjálfstæðisflokkurinn upp sama málið og fyrir kosningarnar 1998, þ.e. að snúast gegn stórskipahöfn í Eiðsvík. Mótaði flokkurinn þá stefnu að frekar ætti að nota Geldinganesið og suðurhlíðar þess fyrir íbúðarbyggð.” 396

“R-listinn náði samningum við Mosfellsbæ um að fá lögsögu fyrir suðurhlíðum Úlfarsfells og leyst það hann úr landskortsklemmuni.” 396

4 Mat á stöðunni eftir kosningarnar 2002 398

“Eitt af stóru vandamálunum er hinsvegar hvernig skipulagsmál Vatnsmýrarsvæðisins verða leyst...” 398

“... kemur fram, að byggð er áætluð á norðurhluta flugvallarsvæðisins...” 398

“Stefnumótunin um þetta byggð hefur tekist nokkuð vel og eru allmörg svæði sem nú er verið að rýma, til að geta byggt þar nýjar byggingar. Má þar t.d. nefna lóðir Lýsis, Landhelgisgæslu og Byko í Vesturbænum.” 398

“Skipulagslögin 1998 festu í sessi ýmsan rétt borgaranna til þess að hafa áhrif á skipulagshugmyndir áður en þær eru festar í sessi, en jafnframt var sett á fót Úrskurðarnefnd skipulagsmála...” 399

VI SVEITARFÉLÖGIN Á HÖFUÐBO. SV.400

1 Kópavogur og Garðabær 400

“... var Kópavogur eitt efnaminnta sveitarfélagið á höfuðborgarsvæðinu...” 400

“...fyllingar vegna hafnaraðstöðu stækkaðar verulega, sem er galli, því það spillir útsýninu frá Reykjavík, einkum frá Nauthólsvík...” 401

“...má sjá hversu slæmt er að hafa látið skipulagsmál á höfuðborgarsvæðinu ráðast af tilviljanakenndum mörkum...” 401

“Garðabær hefur líkt og Kópavogur vaxið mjög hratt á síðustu tímum...” 402

“Garðabær hefur frá fyrstu tíð haft sterka skattgreiðendur og er því myndarblær á flestum byggðasvæðum þar. Byggðin er hins vegar dreifð...” 402

“Á þessari stefnu varð nokkur breyting árið 2001 þegar Björgun ehf hóf samstarf með bæjaryfirvöldum um hugmynd að bryggjuhverfi á athafnasvæði skipasmíðarstöðvarinnar Stálvíkur.” 402

“Miðbærinn sjálfur stendur við Vífilsstaðaveg, nokkuð vel miðsvæðis...” 402

“Á landi við Urriðavatn var árið 2000 mótuð hugmynd að vísindapörpi...” 402

“Árið 1999 hóf Kópavogur að kynna hugmyndir að skipulagi á Vatnendasvæðinu.” 402

2 Hafnarfjörður og þróunin til suðurs 403

“Í viðbót við gamlan bæjarkjarna nýtur bærinn þess að vera staðsettur að hluta til í mjög sérkennilegu og úfnu hraunlandslagi sem gerir bæinn nánast einstakan á heimsmælikvarða...” 403

“Við Norðurbakka er hins vegar búið að gera hugmynd um strandbyggð á uppfyllingum fyrir utan aðalakveginn...” 403

“...er sýnd hugsanleg lega Ofanbyggðarveggar þarna fyrir ofan byggðina.” 403

“...Álverið í Straumsvík virkar eins og tappi í þessari suðurþróun byggðarinnar...” 404

3 Mosfellsbær og þróunin til norðurs 406

“Enn er búskapur nokkur í Mosfellsdal og vegna jarðhitans er þarna töluverð gróðurhúsaræktun...” 406

“...merkur staður í sveitinni er Reykjalundur og hefur byggst allnokkur atvinnustarfsemi upp í kringum hann. Í þriðja lagi býr Mosfellsbær að því að þar ólst nóbelskálidið Halldór Kiljan Laxness upp, og nýlega hefur verið ákveðið að gera hús hans, Gljúfrastein, að minjasafni um hann...” 406

VII SKIPUL.MÁL HÖFUÐBO.SV.ÆÐISINS 408

1 Svæðisskipulagið 2002 til 2024 408

“...fimm atriði sem bókarhöfundur telur að vanti aðallega í grunnskipulagningu og markmiðssetningu vinnunnar: 1. Meta hefði átt hina fyrri skipulagsreynslu á svæðinu. 2. Stækka hefði átt ramma skipulagsins og jafnvel hafa tvo ramma... 3. Nauðsynlegt hefði verið að komast í upphafi, og reyndar áður en að sjálfri vinnunni kom, að samkomulagi um yfirborgarstjórn um stærstu málefni svæðisins... 4. Nauðsynlegt hefði verið að fá niðurstöður um framtíð innanlandsflugs, þ.e. hvar það yrði staðsett, áður en vinnan hófst. 5. Móta hefði átt stefnu um eiginlegt þéttbýlt borgarsvæði á höfuðborgarsvæðinu...” 408

“Við skoðun á greinargerð skipulagsins kemur í ljós, að ýmislegt stangast á... Má nefna að í inngangi segir t.d.: „Markmið um sjálfbæra þróun mun verða ráðandi í skipulagsmálum svæðisins ... “. (Bl. 10). Eins og menn vita er eitt aðal umhverfisvandamál borga fólgið í óheftri notkun einkabílsins... Þess vegna kemur á óvart að ekki er gerð veruleg tilraun til þess að lagfæra hið óhagstæða hlutfall í ferðum einstaklinga, sem er 96% með einkabílum og 4% með almenningsvögnum.” 410

“Það stangast líka alvæga við stefnuna um sjálfbærni, sem kemur fram í lýsingu. „... Gera má ráð fyrir um 50% aukningu á umferð bíla á skipulagstímabilinu vegna fólksfjölgunar og breytinga á atvinnustarfsem...” 410

“Vegna þess að skipulagsmönnum var í raun ekki gert mögulegt að vinna að hinum stærri skipulagsmálum, sneru þeir sér ýmsum hliðarmálum. Má þar t.d. nefna svokallaðan grænan trefil, sem er belti grænna svæða í baklandi borgarinnar...” 410

“...vekur það líka athygli að lítil umferð er sýnd á Ofanbyggðarvegi...” 411

2 Möguleikar á ferskum tókum 412

“...í kringum geysilega stór svæði við fjörðinn, þar sem ætti að vera hægt að taka fyrir íbúðarbyggð (skrifað 2002), þannig að fólk þyrfti ekki að hrekjast upp á heiðar.” 413

3 Líklegar framtíðarþróanir 414

“...ekki eru nein ákveðin áform (skrifað 2002) um að bjóða fólki upp á stór þéttbýl svæði borgarbyggðar utan miðborgar Reykjavíkur eins og stendur, er eðlilegt að spyrja hvaða möguleikar bjóðist á því svæði eða í nágrenni þess.” 414

“Tillaga þessara Samtaka um betri byggð er sýnd á stóra kortinu hér til vinstri. Skipulags-hugmyndin einkennist af því að búið er til hringlaga hafsvæði, sem byggðinni er snúið inn til, og má segja að byggðin yrði eins konar þéttbýlishringur í kringum hafsvæðið (NW of Örfirisey).” 414

“Annar ókostur við fyrrgreinda hugmynd er sá, að þetta uppfyllingasvæði er orðið í fjærsta úthorni höfuðborgarsvæðisins og takmörkuð umferðarrýmð þeirra stofnbrauta, sem liggja fram nesið...” 414

VIII SKIPUL.ÞRÓUN Á SUÐVESTURLANDI 416

1 Þróun Vesturlands og Akraborgar 416

“... þríhyrningsbyggðarmynstur, sem er stöðugt að taka á sig ljósari mynd á Suðvesturlandi...” 416

“Á Vesturlandi varð einn stærsti áfanginn í samgöngumálum með opnun Borgarfjarðarbrúar 1980...” 417

“Stærsti ávinningurinn er samt að eini stóri bærinn í Borgarfirðinum, Borgarnes, náði að komast í þjóðbraut og verða að það öflugum kjarna...” 417

“Stærsti áfanginn í að gera Akraborgarsvæðið að virkum þætti með höfuðborgarsvæðinu var

opnun Hvalfjarðargangnanna 1998. Á líkum tíma var álverksmiðja reist á Grundartanga. Stökkbreyting hefur orðið í þróun svæðisins...” 417

“fólk er farið að búa að allverulegu leyti í sumarbústað sínum eða á bújörð, sem það hefur keypt. Nefnist þetta búsetuform, sem fyrst og fremst er þekkt meðal efnaðri stétta erlendis, tvöföld búseta...” 417

2 Þróun Suðurlands og Árborgar 418

“Óseyrarbrúin sem opnuð var 1988 er í raun frumforsaða fyrir því að hægt sé að líta á þetta svæði sem eitt þjónustu- og atvinnusvæði...” 418

“Uppsveitir Árnassýslu hafa í seinni tíð upplifað verulegan vöxt, ekki síst vegna sumarbústaðapróunarinnar, en árið 2000 voru sumarbústaðirnir orðnir um 4500. Ef við reiknum með að í bústað sé að meðaltali fjölskylda með einum til tveimur börnum, þá eru íbúar í þessum bústöðum um 15.000 þegar best lætur á sumrin...” 418

“Ef þessi tala er lögð saman við íbúafjölda heimamanna kemur í ljós, að um hásumarið eru íbúar Árnassýslu um 30.000 manns...” 418

“Hveragerði nýtur þess að vera við hringveginn. Þar er gömul hefð fyrir heilsurækt, einkum vegna Náttúrulækningaheimilisins og elliheimilisins Áss...” 419

“... benti Karl Björnsson m..a. á að Árneshöfði væri í raun orðið hluti af atvinnusvæði Suðurvesturhornsins...” 420

3 Þróun Reykjaness og flugvallarins 421

“Reykjanes á sér allnokkra sérstöðu meðal dreifbýlisbyggðanna þriggja í nágrenni höfuðborgarsvæðisins...” 421

“Þrátt fyrir nálægðina við Reykjavík er ekki víst að byggð hefði orðið veruleg á Reykjanesi, ef ekki hefði komið til bygging flugvallar...” 421

“Þessi mikilvægi Suðurstrandarvegur er nú kominn á dagskrá, en jafnframt því að efla ferðamenskuna, mun hann opna fyrir efnahagslega samvinnu á milli Reykjanessins og Suðurlandsins...” 423

“Grindavík hefur þá sérstöðu ásamt Þorlákshöfn, að þær eru með einu góðu hafnirnar á allri suðvesturströnd landsins að frátöldum Vestmannaeyjum...” 425

“Nokkuð er sérkennilegt að sjálft Krísuvíkursvæðið suður af Kleifarvatni er undir lögsögu Hafnarfjarðar. Mun það vera vegna þess að Hafnarfjörður tryggði sér þar jarðhitavinnsluréttindi og keypti lönd...” 425

Samantekt 426

“...verður reynt að draga upp mynd af hinum nýja skilningi á mótun hins byggða umhverfis, sem bókinni hefur verið ætlað að ná.” 426

“Í upphafi bókarinnar var rakið hversu mjög náttúran hefur haft áhrif á búsetu á Íslandi. Er hér um tvö meginatriði að ræða. Í fyrsta lagi mótaði náttúran landið og umhverfið í árdaga. Í öðru lagi hefur náttúran einnig átt mikinn þátt í að móta hið mannlega samfélag...” 426

“Það ætti að vera ein af grunnlexíum bókarinnar að hið byggða umhverfi er ekki statískt og óbreytanlegt... heldur tekur það ótrúlega miklum breytingum þegar litið er yfir þróunina á sagnfræðilegan hátt...” 426

Skilgreiningar ²⁷⁸

Aðalskipulag Getur náð yfir

ákveðið þéttbýli, sveitarfélag í heild, tvö eða fleiri sveitarfélög. Hlutverk aðalskipulags er að sýna meginatriði í stefnumörkun hlutaðeigandi sveitarstjórna um þróun byggðar, landnotkun og legu helstu umferðaræða innan sveitarfélagsins. Með aðalskipulagi er mótaður rammi fyrir deiliskipulag.

Aðgreining athafna (e. zoning)

Skipting athafna í borg í aðgreind svæði til að þær trufla síður hverja aðra. Dæmi: Aðgreining óþrifalegs iðnaðar frá íbúðarbyggð.

Blönduð byggð (e. mixed land-use)

Byggð þar sem ólíkum athöfnum eða húsagerðum er blandað saman. Félagsleg blöndun (e. integration) er oft notuð til að draga úr félagslegum vandamálum.

Borgarfélagsfræði (e. urban

sociology). Félagsfræði þéttbýlissamfélaga: Þróun samfélags í borg, einkenni þess, t.d. út frá aldurssamsetningu og tekjuskiptingu.

Borgarfræðasetur Fræðasetur

stofnað í samvinnu HÍ og Reykjavíkurborgar árið 2001. Einkum áhersla á borgarfélagsfræði og þátttökulýðræði.

Byggðarsamlög Stjórnunarform

sem aðstoðar byggðir við að vinna að sameiginlegum verkefnum án þess að til sameiningar komi. Dæmi: Hafnarsamlög og sorpsamlög.

Deiliskipulag Er gert fyrir einstök

hverfi, bæjarhluta eða reiti innan ramma aðalskipulags. Í deiliskipulagi er gerð grein fyrir notkun lands, tilhögun gatna, íbúðarhúsa, atvinnuog þjónustuhúsnæðis, stofnana, leiksvæða, útivistarsvæða og annars.

Erfðafesta Með erfðafestu- eða

erfðaleigusamningi er átt við samning, sem gerður er um leigu lands, t.d. til ræktunar, gegn ákveðnu leigugjaldi, en með þeim skilmálum að sveitarfélögin geti endurheimt landið, þegar á þarf að halda.

Flokkun gatna Í gatnaskipulagi er götum oft skipt í hópa eftir hlutverki.

Fornleifaskrá Skrá sem

þjóðminjavörður heldur um fornleifar sem talin er ástæða til að friða.

Fólkvangur Svæði sem er skv.

náttúruverndarlögum friðlýst sem útivistarsvæði í samvinnu við hlutaðeigandi sveitarfélög.

Friðað hús Friðuðum húsum er

skipt í tvo flokka, A og B. Ef hús er friðað í heild telst það til A-flokks, en taki friðun aðeins til ytra borðs húss, eða hluta af ytra eða innra borði, er húsið talið til B-flokks. Friðun er þinglýst sem kvöð á viðkomandi fasteign.

Friðland Landsvæði sem friðlýst er

skv. náttúruverndarlögum vegna sérstaks landslags, gróðurfars eða dýralífs.

Frístundabústaðsvæði Svæði sem

er skipulagt fyrir frístundabústaði og lóðum úthlutað til einstaklinga.

Gagnagrunnar Skipulag getur

hagnýtt sér margs konar gagnagrunna, t.d. um íbúafjölda, atvinnustarfsemi og bifreiðaeign.

Gagnstyrking (e. complementarity)

Ef tveir þættir eru hannaðir rétt saman, t.d. borg og náttúrusvæði, styrkja þeir hvorn annan gagnkvæmt, þannig að til verður auka gildi.

Garðborg (e. garden city)

Hugmynd í skipulagi um að sameina kosti sveitar og borgarlífs í borgum. Varð til sem viðbrögð við hinum óhreinu og óheilnæmu iðnborgum á 19. öld. Hentar allvel fyrir litla sjálfstæða borg, en hugmyndin er á

villigötum í skipulagi höfuðborgarsvæðisins.

Grunnkerfi (e. infrastructure)

Venjulega notað um tæknileg

grunnkerfi, eins og t.d. kerfi vatnsveitu, frárennslis og samgangna.

Einnig notað um félagsleg grunnkerfi eins og t.d. kerfi skóla, félagsmiðstöðva o.s.frv.

Grunnkort Kort sem sýnir ákveðinn fjölda kennileita, s.s. mörk

sveitarfélaga, lóðamörk, götur, hæðarlínur eða önnur náttúruleg auðkenni.

Hliðarmynd götu Teikning sem sýnir útlit húsaraðar öðrum megin götu.

Hollustuvernd ríkisins

Ríkisstofnun sem hefur yfirumsjón með almennu heilbrigðiseftirliti, matvælaeftirliti, mengunarvörnum og rannsóknnum þessu tengdum og sér um framkvæmd þessa í samræmi við lög.

Hraðbraut Eldra orð fyrir heitið stofnbraut (sjá þar).

Húsagata Veitir aðgang að húsum eða starfsemi við viðkomandi götu.

Húsfriðunarnefnd Meginverksvið húsfriðunarnefndar er að gera tillögur um hvaða hús eða húshluta skuli friða vegna menningarsögulegs, listræns eða umhverfislegs gildis.

Hverfiseiningarskipulag (e. neighbourhood unit planning)

Hugmyndafræði sem segir að hverfi eigi að skipuleggjast eins og samfélag. Oft stefnt að þessu á Íslandi, en hefur sjaldan heppnast vel í nýrri hverfum.

Hættusvæði Svæði þar sem hættu getur stafað af t.d. flóðum, snjóflóðum, skriðuföllum, sviptivindum eða jarðskjálftum.

Kaupstaðarréttindi Nú þýða kaupstaðarréttindi að hlutaðeigandi sveitarfélag (kaupún) sé leyst undan valdi sýslunefndar, hafi sérstaka

bæjarstjórn og sé sjálfstætt lögsagnarumdæmi með sérstökum bæjarfógeta.

Landfræðileg upplýsingakerfi

(LUK) Nytsöm tölvukerfi sem innihalda bæði myndræn gögn (t.d. kort) og starfræn talna- og textagögn. Mikilvægt tæki til að auðvelda greiningu á byggð og búsetu í tengslum við skipulag.

Landnotkun Notkun lands til mismunandi þarfa: Íbúðar, iðnaðar, verslunar, vörugæymslu, útivistar o.s.frv.

Landnýting Nýting lands til verðmætasköpunar á mismunandi hátt s.s. ræktunar. Sjá nýtingarhlutfall.

Landsskipulag Áætlun sem tekur til landsins alls og fjallar um aðalatriði varðandi þróun byggðar og atvinnuvega. Markmið landsskipulags er að skapa heildaryfirlit, samræma byggðaþróun og móta ramma fyrir svæðisskipulag.

Leiðsöguáætlun Áætlun sem er til leiðbeiningar eða markar stefnu, en er ekki bindandi í öllum atriðum. Leiðsögutilgáta Tilgáta sem notuð er sem forsenda í rannsókn til bráðabirgða eða meðan hún samrýmist þeim staðreyndum er athuganir leiða í ljós.

Leikvellir Er skipt í tegundir eftir því hvaða aldurshópi þeim er ætlað að þjóna og fjarlægð þeirra frá heimadyrum: Nærvöllur er fyrst og fremst ætlaður fyrir börn upp að 4-6 ára aldri. Fjarlægð frá heimadyrum helst ekki yfir 50 m. Grenndarvöllur er ætlaður fyrir börn á aldrinum 2-11 ára. Fjarlægð frá heimadyrum er á bilinu 150-200 m. Hverfisvöllur er ætlaður börnum á öllum aldri, einkum þó 10-14 ára. Æskileg hámarksfjarlægð frá heimadyrum er

400-500 m.

Mat á umhverfisáhrifum (MÁU) (e. environmental impact assessment, EIA) Lög mæla fyrir um mat á umhverfisáhrifum viðamikilla eða hættulegra framkvæmda eða áætlana.

Aðferðafræðin þróaðist fyrst í tengslum við einstakar framkvæmdir og var matið í fyrstu ekki gert fyrr en framkvæmdin var að mestu hönnuð. Nú

er reynt að færa matið framur í ákvarðanaferlið, til að hönnun og skipulagsgerð miðist þegar í upphafi við að finna valkosti og lausnir sem valda sem minnstum umhverfisskaða.

Miðsvæði Svæði þar sem verslun, stofnanir og þjónustustarfsemi safnast einkum saman eru nefnd ýmsum nöfnum eftir stærð og hlutverki: Miðbær eða miðbæjarsvæði getur tekið yfir meira en eitt bæjar- eða borgarhverfi. Hefur gildi fyrir allan bæinn. Miðhverfi tekur venjulega yfir eitt bæjarhverfi eða minna. Hefur aðallega gildi fyrir einn bæjarhluta, en stundum fleiri. Hverfismiðstöð hefur aðallega gildi fyrir eitt bæjarhverfi. Verslunarmiðstöð eða hverfismiðstöð er kjarni þar sem aðallega eru verslanir.

Náttúruminjasrá Skrá sem Náttúruvernd gefur út. Um svæði í skránni gilda þær reglur að ríkissjóður hefur forkaupsrétt að þeim, að þeim aðilum frágengnum sem hafa slíkan rétt skv. jarðalögum. Að öðru leyti er skráin fyrst og fremst stefnuyfirlýsing eða markmið í friðlýsingarmálum.

Náttúruverndarsvæði Svæði þar sem ákveðið hefur verið að lítt snortin náttúra skuli ríkja. Náttúruvætti Náttúruvætti kallast skv. náttúruverndarlögum sérstæðar náttúrumyndir sem hafa verið

friðlýstar, s.s. fossar, eldstöðvar, hellar og drangar, fundarstaðir steingervinga og sjaldgæfra steintegunda.

Nýtingarhlutfall Hlutfall á tilteknum reit eða lóð milli samanlagðs

gólfflatarmáls og flatarmáls svæðisins.

Rammskipulag Umgerð þar sem lagðar eru grófar línur til viðmiðunar og nánari úrvinnslu, einkum í svæðis- og aðalskipulagi.

Randbyggður (blokkbyggður) reitur

Byggðarreitur þar sem sambyggð hús standa meðfram öllum hliðum reitsins.

Safnbrautir Helstu umferðargötturnar innan hvers hverfis. Umferðin sem á uppruna sinn á húsagötum hverfisins, safnast saman á safnbrautunum.

Skipulagsáætlun Skipulagsáætlun er áætlun um skipulag tiltekins svæðis, sveitarfélags eða tiltekins hluta sveitarfélags. Þessa áætlun skal setja fram í greinargerð ásamt nauðsynlegum uppdráttum og sérteikningum. Fimm tegundir skipulagsáætlana eru: Landsskipulag, svæðisskipulag, aðalskipulag, hverfisskipulag og deiliskipulag.

Skipulagsferill Framvinda skipulagsvinnu, m.a. undirbúningur skipulagsvinnunnar, uppbygging verkþátta, öflun og greining upplýsinga, úrvinnsla valkosta, stefnumörkun, samskipti við sveitarstjórn og almenning, ákvarðanatataka, framkvæmd skipulags, stjórnun og endurskoðun.

Skipulagstímabil Það tímabil sem skipulag nær til. Aðalskipulag skal miðað við ákveðið tímabil og er því ætlað að fullnægja áætluðum þörfum eigi skemur en til loka skipulagstímabilsins. Tímabil aðalskipulags skal að jafnaði vera 12-20 ára.

Sjálfbær þróun (e. sustainable development) Hugmyndafræði um

að nýting skaði ekki eða gangi á höfuðstól. Með þessu móti einu getur nýting verið varanleg eða sjálfbær. Hugtakið vísar ekki aðeins til þarfar á þessu varðandi náttúrulegt umhverfi, heldur einnig til nauðsynjar hins sama hvað varðar félagsleg- og efnahags umhverfis, því heilbrigði þessara kerfa eru hvert öðru háð. Ath. Forskeytið sjálf- er villandi.

Sjónásskipulag (fr. point de vue) Sú aðferð að láta sýn beinast að t.d. minnismarki eða reisulegu húsi við enda götu.

Tengisvæði (e. interface) Svæði sem hannað er til að tengja önnur svæði, t.d. strandsvæði hannað sem tenging haf- og landsvæða.

Tilhneigingar (e. trends) Kannanir eru gerðar á ýmsum tilhneigingunum, t.d. á þörf á ákveðinni gerð af íbúðarhúsnæði. Notað t.d. til að byggja á spár um þörf á húsnæði, er skipulag er undirbúið.

Skólahverfi Hluti fræðsluhéraðs (sveitarfélag eða hluti sveitarfélags) er stendur saman af einum grunnskóla eða fleiri. Skurðlaus (planfrí) gatnamót Gatnamót þar sem önnur gatan fer á brú yfir hina og tengsl milli þeirra eru á skrábrautum eða slaufum.

Staðgreinikerfi Staðgreinir lýsir landfræðilegri legu lóðar eða lands. Samkvæmt staðgreinikerfinu er öllu yfirborði landsins skipt niður í svæði: 1. stór svæði, 2. deilissvæði, 3. skiptissvæði, 4. mælisvæði (kortblað), 5. mæliblað, 6. lóð.

Stofnansvæði Svæði sem er fyrst og fremst ætlað fyrir stofnanir ríkis og sveitarfélaga. Stofnbrautir Brautir til aksturs á tiltölulega löngum leiðum um þéttbýlissvæði.

Svæðisskipulag Getur náð yfir tvö sveitarfélög hið minnsta og landsvæði (landshluta) hið mesta. Markmið svæðisskipulags er að móta samræmda heildarstefnu um þróun byggðar á svæðinu og stuðla að hagkvæmri þróun. Með svæðisskipulagi er mótaður rammi fyrir aðalskipulag.

Tengibrautir Tengja einstaka bæjarhluta við stofnbrautarnetið. Umferðarálag Tala

farartækja sem fara um götu á tilteknum tíma. Umferðarkannanir Gerðar til að kanna eðli, magn og samsetningu umferðar. Notað sem grunnupplýsingar í reiknilíkön umferðar.

Umhverfisréttarreglur Þekktastar eru fjórar reglur sem stuðla að umhverfisvænum starfsháttum:

Nytjagreiðsluregla (e. user pays principle) Þeir sem nýta umhverfi eða auðlind borgi fyrir kostnað við verndun og viðhald viðkomandi gæða. Mengunarbótaregla (e. polluter pays principle). Sá sem spillir umhverfi borgi fyrir skaðann. Samvinnuregla (e. cooperation principle) Regla um að reyna beri að jafna ágreining með samvinnu allra hlutaðeigandi. Varúðarregla (e. pre-cautionary principle) Reglan býður að ef hætta er á að fyrirhuguð umsvif valdi umhverfisskaða, skuli ekki ráðist í þau fyrr en vafanum hefur verið eytt.

Umhverfisréttur Öll sú löggjöf sem lítur að meðferð náttúru- og umhverfismála.

Umhverfisskipulag (e. environmental planning) Aðferð við gerð skipulags sem tekur mikið tillit til umhverfissjónarmiða. Slík skipulagsvinna byrjar oft á greiningu á helstu náttúru- og umhverfisforsendum.

Umferðarrýmd Hæfileiki vegar eða annars umferðarmannvirkis til að rúma umferðarstraum. Umhverfisvernd Alhliða vernd gegn hvers konar mengun, öðrum skaðlegum umhverfisáhrifum og varðveisla náttúrugæða. Umhverfisþol Þol náttúru eða einstakra umhverfisþátta til að standast umhverfisáraun. Útivistarsvæði Svæði ætluð til útiveru, hvíldar, hressingar, útiþróttá o.fl.

Verndunarsvæði Svæði sem hafa byggingarlistrænt, sögulegt, umhverfislegt og/eða almennt gildi, þannig að æskilegt er að veita þeim sérstaka vernd.

Vistgata Umferðarsvæði eða húsagata þar sem gangandi vegfarendur hafa forgang og hönnunin er byggð á umhverfisvænum þáttum.

Parfagreining Greining á þörfum, t.d. mismunandi atvinnugreina, fyrir húsnæði.

Notað sem grunnur fyrir spá um þörf fyrir húsnæði og svæði í framtíðinni, sem eru grunnupplýsingar við undirbúning gerðar skipulags.

Þróunarskipulag (e. development planning)

Oftast beitt við að innleiða bæta þróun í eldri hverfum, sbr. Þróunaráætlun miðborgar Reykjavíkur.